www.nanafghan.com

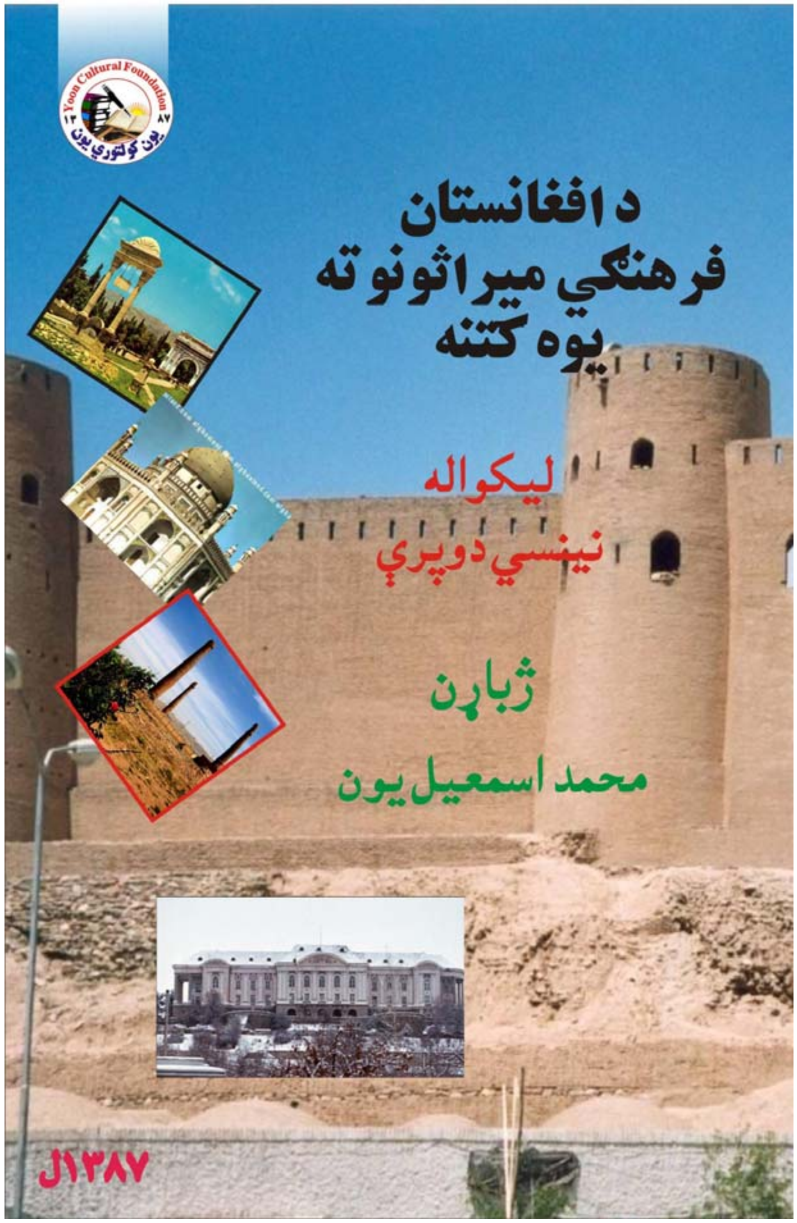

د افغانستان فرهنگي میراثونو ته یـوه کتنـه

لیکواله

نینسي ډوپري

ژباړن

محمد اسمعیل یون

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم:	د افغانستان فرهنگي میراثونو ته یوه کتنه
لیکواله:	نینسي دوپرې
ژباړن:	پوهنیار محمد اسمعیل یون
خپرندوی:	یون کلتوري یون
چاپشمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
لومړی چاپ:	۱۳۷۷ل کال (دوه ځله)
دویم چاپ:	۱۳۷۸ل کال
درېیم چاپ:	۱۳۸۷ل کال
د ژباړن پرله پسې نومره:	(۱۵)
د خپرندوی پرله پسې نومره:	(۱۵)
کمپوزر:	ضیاالرحمن ضیا

نیولیک

گڼه	سرلیک	مخ
۱	ددې اثر پر او سني چاپ ځو خبرې	۱
۲	د افغانستان فرهنګي میراثونو ته...۷	
۳	د لرغونو سیمو او تاریخي ابداتو د...	۴۰
۴	د افغانستان مرکزي سیمه	۴۱
۵	د کابل ښنډې	۴۲
۶	د افغانستان لویدیځ	۴۸
۷	د افغانستان شمال	۵۱
۸	د افغانستان ختیځ	۵۴
۹	د افغانستان جنوب	۵۵
۱۰		

ددې اثر پر او سني چاپ
څو خبرې

مېرمن نینسي دوپرې د هغو ختیځپوهانو له جملې څخه ده چې له څو لسیزو راهیسې د افغانستان د کلتور په بېلابېلو برخو کې کار کوي او زموږ د هېواد ددې برخې د خوندیتوب، بډاینې او څلونې لپاره یې نه ستړې کېدونکې خدمتونه ترسره کړي او لا هم په زهیر ښځینه ځان لګیا ده، دې هلو ځلو ته دوام ورکوي. ددې خاوند هم چې اوس پر حقیقي نړۍ دی، د افغانستان د کلتور او تاریخ په سپړنه او څلونه کې یې زیات زیار ایستلی دی.

مېرمن نینسي دوپرې د تنظیمواکۍ او طالبانو د واکمنۍ پر مهال چې د افغانستان فرهنګي میراثونه، له سخت خطر او ګواښ سره مخ و، د افغانستان د تاریخي ابداتو او فرهنګي میراثونو د خوندیتوب پر لارو چارو مصروفه وه، دې د یو شمېر نورو ټولنو، نادولتي سازمانونو او اشخاصو په مرسته د افغانستان د تاریخي اثارو د ساتنې لپاره د

سپک (SPACH) په نوم یو انجمن جوړ کړ او له دې لارې یې د افغانستان تاریخي اثارو د ورکېدو د مخنیوي لپاره یو مهم ګام پورته کړ.

دا اثر ((د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه)) چې ستاسو مخې ته پروت دی، ددې د همغو هڅو د لړۍ یوه کړۍ ده، چې دې د تنظیمواکۍ د جنګونو او د طالبانو د واکمنۍ پر مهال یې په کې د افغانستان فرهنګي میراثونو ته کتنه کړې ده. په دې اثر کې د هېواد تاریخي، فرهنګي میراثونو او شتمنیو ته ورپېښې خطرونه او ګواښونه په نښه شوي او ددې خطرونو د مخنیوي لارې چارې هم په ګوته شوي دي. د ۱۳۷۷ل کال وروستۍ میاشتې وې، چې زما یو اشنا د نینسي دوپرې ددې اثر دري ژباړه، چې د یوه افغان له خوا ترسره شوې وه، ما ته راوسپارله او همدا یې راته وویل چې: ډېره ژر مې په کار ده په همدې دوه درې ورځو کې به یې راته په پښتو وژباړې! ما ورته وویل چې تر ما خو ستا دري ژبه ښه زده نو ولې یې خپله ژر ژر نه ژباړې؟ زه خپله والله تر حده زیات مصروف یم، ما چې هر څومره اوړه تشوله، خو د هغه ټینګار تر ما هم زیات و، په پای کې یې ددې اثر ژباړه راباندې تحمیل کړه، ما ترې یوه اوونۍ وخت وغوښت، خو هغه پر دوه درې ورځو ټینګار کاوه، کله چې ما دري متن ترې واخیست نو متن ډېر پېچلی و او چندان خوند یې راته رانه کړ، فکر مې وکړ چې زما اشنا هم پرې خپل زور

ازمويلى، نو ځکه يې ماته راحواله کړ، ددې اثر تر ژباړې دمخه زما اشنا ماته وويل، چې زه به درته ترې مناسبه حق الزحمه واخلم، ما ورسره د حق الزخمې هېڅ بحث ونه کړ. خو په نه زړه مې پر ژباړې پيل وکړ، کتاب مې په ځو ورځو کې وژباړه، داسې چې بيا سمون ته مې هم وخت پيدا نه کړ، يو نقل مې خپل اشنا ته ورکړ او بل نقل (فوټوکاپي) يې ماسره پاتې شو، کله چې ما دري متن لوسته نو هلته هم راته پته ولګېده چې د ژباړن او د کتاب د اصلي ليکوال ترمنځ روحي رابطه نه شته کتاب يوازې د حق الزحمې په خاطر په داسې ډول ژباړل شوی چې اتومات يې په سلو کې دېرش محتوا او خوږلني زيانمنه شوې ده، ما هغه وخت ونه کړای شو، چې يوه ښه خوندوره ژباړه وکړم، خو څرنګه چې دا موضوع زما لپاره ډېره جالبه وه او تر دې دمخه لا ما خپله پرې يو مستقل اثر ليکلی و، نو ځکه د وخت د قيد له مخې ژر ژر وژباړه، زما ژباړه پر ۱۳۷۷ل کال په ازاد افغانستان جريده، چې له پېښوره خپرېدله او په اسمايي مجله کې، چې له جرمني نه خپرېدله دواړو کې خپره شوه، خو زما همدا ژباړه چې يوه کاپي زما همغه اشنا راخخه وړې وه، پر ۱۳۷۸ل هغه کال په خپل نامه د يوه واړه اثر په توګه چاپ کړه، کومه حق الزحمه يې چې راته ويلې وه، وروسته خبر شوم چې هغه يې هم د الله په توره سمه نيمايي کړې وه، زه هغه وخت په پېښور کې پر دې نه وم خبر چې کله کله داسې کارونه هم کېږي؛ چې هم

ځوک د بل چا ژباړه په خپل نامه چاپولای شي او هم حق الزحمه ورسره نیمولای شي، خیر په هر ترتیب ما ورپسې ډېر سر ونه ګروه او زړه کې مې دا هیله وه چې خدای یو وخت زمینه برابره کړي چې دا ژباړه یا بیا له سره وکړم او یا یې څه ناڅه کره کړم.

اوس چې زه د خپلو تېرو اثارو پر راټولولو مصروف یم، نو په ازاد افغانستان جریده کې مې دا چاپ شوې ژباړه، ګوتو ته راغله، هسې خو په ژباړه کې له پیله هم تېروتنې وې یو څه پرې نورې چاپي تېروتنې هم زیاتې شوې وې، دا وخت نو ما سره ددې ژباړې دري متن هم نه و، چې زه یې یو ځل بیا ورسره پرتله کړم، نو همدا متن مې د اثر د محتوا په پام کې نیولو سره غنیمت وګاڼه، له سره مې کمپوز او د تورو لوستنې پر وخت مې یو څه سمون په کې راوست، خو دې سره سره بیا هم هغسې ژباړه نه ده، چې اوس یې زما زړه غواړي، طبیعي خبره ده له یوې ژبې څخه بلې او بیا له بلې څخه بلې ته د لیک لفظي ښکلا کمزورې کېږي او محتوا ته هم تر یوه حده زیان رسي، خو خیر په هر ډول فکر کوم دا اوسنۍ ژباړه تر دې د تېرو دریو چاپونو څخه یو څه ښه ده، خو نه پوره ښه، د کتاب په انګرېزي او دري متنونو کې عکسونه نه وو، خو ددې چاپ پر وخت مې لازمه وګڼله، د ځینو هغو مهمو تاریخي ځایونو عسکونه چې په کتاب کې یې یادونه شوې، هم پیدا او له متن سره یوځای چاپ کړم.

عکسونه د کتاب د متن د وینا مصداق ګرځي او دا هم په ډاګه کوي چې موږ څومره ښکلي تاریخي او فرهنګي میراثونه درلودل او دا میراثونه څومره زیانمن شوي او تر څومره نور خطر لاندې دي. کله چې دا اثر سړی ګوري نو مېرمن نینسي دوپرې ته د زړه له کومي دعا کوي چې دا څومره زموږ پر تاریخي اثارو زهیره ده او موږ څومره د خپلو اثارو پر وړاندې بې تفاوته یو. د ویښو او ویدو ملتونو، خلکو او اشخاصو توپیر همدلته معلومېږي، چې یو د زرو پر قدر پوهېږي او له بل څخه لعلونه په ایرو کې ورک وي. مېرمن دوپرې د افغانستان تاریخي او فرهنګي شتمني نه یوازې د افغانستان د تاریخ ځلونې لپاره مهمې ګڼي، بلکې دا د نړیوال کلتور او معنوي شتمنۍ یوه برخه هم ګڼي، چې نه یوازې افغانان یې پر ساتنه مکلف دي، بلکې نړیوال هم مکلف دي چې افغانانو ته ددې اثارو د ساتنې او خوندیتوب لپاره لاس ورکړي. زه نور ددې کتاب او لوستونکو ترمنځ حایل کېږم نه؛ مېرمن دوپرې ته د خدای(ج) له درباره روغ صحت، د افغانستان او نړۍ د تاریخي میراثونو لپاره لازیات بریالیتوبونه غواړم.

د همدې فرهنګي لارې یو بل لاروی
پوهندوی محمد اسمعیل یون
په درناوي
کابل- افغانستان

ﻫ١٣٨٧ل كال د سلواغي ٦مه

د افغانستان فرهنګي میراثونو ته
یوه کتنه

د لیکنې لنډیز:

له ابداتو نیولې تر حماسي شعرونو پورې، د افغانستان ټول فرهنګـي میراثونـه د یـو ځـانګړي طبیعـت، ویـاړ او پـرتم څرګندوی دي. اوس دا میراثونه له خپلې سیمې او چاپېریـال سره یوځای، له خطر سره مخامخ شوي دي. په دې لیکنه کې د سیمې د فرهنګي پرمختیا د پیل، د اوسنیو ستونزو او د هغـو د څېړنـو پـه بـاب بحـث کېـږي او د هغـو لارو چـارو وړانـدیز کېږي، چې کولای شي په دې برخه کې یوه ګټوره هڅه رامنځته کړي.

سریزه:

د افغانستان د فرهنګي میراثونو ریښې تر ننه سل زره کالـه دمخـه، هغـه وخت تـه رسـېږي، چـې نـرو او ښـځو هغـه لـومړني ډبـرین وسـایل رامنځتـه کـړل چـې تراوسـه کشـف شـوي دي. دا وسایل د پالیولیتیک په دویم پړاو پورې اړه لري. دا وسایل د غزنـي پـه نـاور دښـته کـې چـې یـو وخت د هغـه عصـر د خلکـو

استوګنځی و ، په تیت و پرک ډول شته. د ناور دښته د افغانستان په مرکزي برخه کې یوه پراخه سیمه ده، چې جهیلونه او کرنیزې ځمکې لري او د زیات شمېر هیلیو د استوګنې او تغذیې لپاره زمینه برابروي. ډېر ښکلي ډبرين وسايل، له شمالي ولايت بلخ نه، د بلخ د سیند پر غاړه، د اوسني آق کپرک کلي ته نږدې، له ډبرينو غارونو او پناه ځایونو څخه ترلاسه شوي دي. د پالیولیتیک د لومړي پړاو مربوط د آق کپرک د چقماقي وسایلو جوړوونکي، چې تر میلاد پنځه لس زره کاله دمخه یې کار کاوه، د پالیولیتیک د دورې (میکل انژلونو) په نامه یادېږي.

تر تاریخ دمخه انسان، هغه سیمې چې اوبه په کې پیدا کېدلې او د وحشي حیواناتو د ژوند لپاره هم مناسبې وې، د خپل ژوند لپاره وټاکلې، دا ځکه چې دوی ښکار کار کاوه او د دې بشري ټولنو پاینښت او د هغوی راتلونکی ژوند د همدې حیواناتو په ښکار پورې تړلی و.

تر نن شاوخوا اوه زره کاله دمخه، هغوی پر دې پوه شول، چې د نباتاتو او حیواناتو ، په ځانګړي ډول د وزو او پسونو د اهلي کولو په واسطه غذا ترلاسه کولای شي. د کرنې او مالدارۍ د اغېزمن پرمختګ له امله یې ځانته همېشني استوګنځي جوړ کړل، لومړی یې کلي او ورپسې یې ښارونه ودان کړل.

تر میلاد شاوخوا ۲۵۰۰ کلونه دمخه، کلي د ښارونو لپاره د غذايي موادو د برابرولو جوګه شول او صنعتکارانو د نویو

موادو د پرمختګ په لاره کې، چې غازات او ځینې لوښي له جملې څخه وو، د خپل استعداد د کارولو لپاره زیات وخت ترلاسه کړ. له هغو څخه یې د مذهبي مجسمو، وسلو، د کورنۍ د اړتیا وړ لوښو او د ځان ښکلا لپاره، د ښکلاییزو الاتو په ګډون، بېلابېلې صنایع جوړې کړې. په هنري استعدادونو کې دا پرمختګ د وخت په تېرېدو له، نورو تمدنونو سره د سوداګرۍ د راکړې ورکړې سبب شو، سوداګریزه راکړه ورکړه پر دې وخت، د مصر د نیل دریاب پر څنډو، د عراق جنوب د دجلې او فرات او په هند کې د سند په ناوه کې راڅرګنده شوې وه. د بدخشان لاجوردو- د سوداګرۍ بازار ته لا ځلا ورکړې وه او وروسته د میلادي پېړیو په لومړیو کې دا سوداګري د وربښمو د مشهورې لارې په اوږدو کې، د ختیځ پر لور یې چین، د لویدیځ پر لور یې روم او پورته د جنوب پر لور یې تر هنده پورې زیاته او پراخه شوه.

افغانستان د سیمې د پیوستون لپاره د یوې کړۍ اهمیت لري، نه یوازې سوداګر، بلکې هغه فاتحان چې د خپلو امپراتوریو د پراختیا غوښتونکي وو، روښنفکران، مذهبي مبلغان، زایرین، صنعتکاران او سیاسي فراریان، ټول دلته په یو بل کې حل شول. پرته له دې چې هغوی د واک او پیسو د لاسته راوړلو، د مفکورې او نظریې د غوښتنې او یا د پناه ځای د لټون لپاره دلته راغلي وي، هغوی ټولو د افغانستان د فرهنګي میراثونو په وده او پرمختیا کې یو شان ونډه

واخیسته. د دې ګڼهور جوړښت سندونه یا لاسوندونه کولای شو چې په ډول ډول بڼو د افغانستان په بېلابېلو سیمو کې وګورو. ځینې یې اوس هم په غونډیو او ځینې یې په کنډوالو کې میندل کېږي، ځینې یې لا تراوسه لیدل شوي نه دي او ځینې یې اوس هم د اوسنۍ ټولنې د ژوند یوه برخه جوړوي. دا نښې ځینې د اسلامي پېر وې او ځینې یې د پخوانیو ادیانو ددې اثارو ځینې ډېر لوړ او پرتمین، ځینې یې ناڅیزه، ځینې یې نوي، ځینې لرغوني او ځینې یې د تاریخي ابداتو په بڼه دي. دا اثار ځینې صنایع، ځینې لیکنې، ځینې تصویرونه او ځینې یې ګنډل شوي اثار دي، چې د خامکدوزۍ په بڼه دي. ځینې سرودونه، الات او وسایل، البسه، استوګنځي، ښکلي توکي هم شته او ځینې هم په نورو ډولونو، تراوسه پورې له خپلې ګڼهورې ښکلا څخه برخمن دي.

د دې مادي فرهنګ د بېلابېلو برخو مشترکه وجه د طبیعت د ښکلا ځلونه او ځرګندونه ده. افغاني شعر، فوکلوري افسانې، سرودونه، انځورګري، خامکدوزي او د غالیو صنایع، هر یو د طبیعت ډالۍ او د هغه د غرونو، سیندونو، الوتونکو، حیواناتو، ونو او ګلونو ستاینه او یادونه ده. د ماڼیو او زیارتونو جوړونکو په ډېر مهارت سره هغه د طبیعت پر ښکلو منظرو انځور کړي او رامنځته کړي دي. د باغونو او سیندونو پر غاړو، له دودیزو مېلو سره د افغانانو مینه- هغه ټولنیزې او

ملي ځانګړتیاوې دي، چې د پېړيو په اوږدو کې، د دې خاورې د شاعرانو په شعرونو کې منعکس شوي دي.
اوسنۍ کړکېچنې سیاسي وضعې د افغانانو پر فرهنګي دود، ویجاړوونکی او تور سیوری خور کړی دی. البته دا یوه پېښه نه ده چې په تاریخ کې نه وي پېښه شوې، داسې حالات ددې هېواد د تاریخ په اوږدو کې پخوا هم پېښ شوي دي. کېدی شي یوه بېلګه یې د غزني د ښار لوټ وګڼو، چې د علاءالدین غوري د یرغل په واسطه پر ۱۱۵۱م کال تر سره شو او بل مثال یې پر ۱۲۲۱م کال د چنګېز په واسطه عامه وژنه ده، چې د غزني پرتمینې ماڼۍ او ښونه یې د تل لپاره پر کنډوالو بدل کړل. څرګنده خبره ده چې کړکېچونه، د نه جبرانېدونکې فزیکي ویجاړتیا او زیانونو سبب کېږي. ددې ډول کړکېچونو په پایله کې خلک په ډله ییز ډول بې ځایه کېږي او د خلکو دودونه او هویت ددې ډول بحرانونو په دوړو او تیارو کې ډوبېږي. د مهاجرتونو په بهیر کې ځینې ډلې د بېته پام کوي، چې د خپل هنر د ودې او تخلیق په واسطه ځینې وتلې هنري پدیدې، د لاسي صنایعو، ګلدوزۍ او نورو هنري ځانګړنو له لارې وساتي او وده ورکړي.
ددې خبرې یادول ضروروي دي، چې جګړه د هنري بنسټونو د ړنګوني او کموني یوازینی عامل نه دی، ښاري ژوند هم دودونه له منځه وړي. په بشري ژوند دود کې بدلون په خپله د هنرونو او لاسي صنایعو د له منځه تللو یو بل عامل ګرځي. د

ساري پـه ډول: د لرګيـو د کنـدنکارۍ انجنيـري چې يـو وخت د پرله پسې پېړيو په بهير کې په ټول افغانستان کې دود او رواج وه، د ۱۹ پېړۍ په وروستيو کې ورکه شوه. تر جګړو دمخه يې تقريباً ډېرې کمې بېلګې کېدې شي ومونـدل شي. تـر جګړې دمخه دې هنر تـه چندان پاملرنـه نـه وه شـوې او اوس يـوازې د کابل د زاړه ښار په کنډوالو کې په تيت وپرک ډول ليدل کېږي.

که چېرې د دې هنر جوړوونکي د هغه ښه بدلـه نـه کړي، نـو دا ډول تخليقات او هنري پنځونې بـه بې لـه شـکه پـر پخـو ودانيـو بـدلې شي. مهمـه خبره داده چې نوې او زړې پديدې بايد سره پرتله شي او په ټولنه کې د دواړو انډول وساتل شي. نوښتونه او د هغو دوام بايد يو له بل سره پـه موازي ډول حرکت وکړي، چې د ټولنې پـه هـر غـړي کې د ځان پېژنـدنې احساس وروزي؛ هغه احساس چې د يو ملت د واک او صلاحيت لپاره لازم ګڼل کېږي. نن تېرو تـاريخي سمبولونو او ښستونو تـه بې اعتنـايي دوام لري. موزيمونه په بشپړه توګه لوټ شوي، لرغونې سيمې په بېرحمۍ سره تالا شوي، هنر او موسيقي منع شوي او مهمې تاريخي ماڼۍ او ودانۍ ويجاړې او ورانې شوي او يا يې لازمه څارنه او ساتنه نه کېږي.

ان د هغو پنځوسو تـاريخي ابداتو اوسني حالت تـه، چې پـه دې ليکنه کې يې يادونه شوې، يـوه سرسري کتنـه، دا پـه ډاګـه کوي چې لـه استثناتو پرتـه د افغانسـتان تـاريخي شتمني، کـم ارزښته ګڼل کېږي، د کم ارزښتۍ دا فکر تر هغه حالت هم بدتر

دی چې دا ودانۍ په کې په فزیکي ډول ویجاړېږي او له منځه ځي.

څه باید وکړو؟

کوم کار باید ترسره شي، چې او سنی حالت ښه شي؟ البته ښه او مناسبه خبره به دا وي چې کوم کار کېدی شي ترسره شي؟

لاندېنۍ مباحثه زما د ځاني کتنو پر بنسټ ولاړه ده. د زمان او مکان د غوښتني له مخې، د موزیم، انجنیرۍ او لرغونپوهنې مسایلو پورې تړلې ده، لکه څنګه چې مو پورته اشاره وکړه، البته پوره پوهېږو چې دا څرګندې شوې خواوې د افغانستان د پرتمینو فرهنګي میراثونو، برخه جوړوي.

د بهرنیو هڅو او همدارنګه د وخت د سپما لپاره، له څلورو بنسټیزو توکو څخه، چې یو له بل سره تړلي او یو پر بل ډډه لګوي، د یو رښتیني پلان طرح کول لازم دي. دا څلور توکي دادي:

لومړی- حساسه اداره: په دې برخه کې د اغېزمنو ادارو او موسسو د سیاستونو تثبیتول او ډاګیزول.

دویم- با استعداده مسلکي کسان: روزل شوې، اغېزناکې او با احساسه بشري سرچینې.

درېیم- د خلکو مسوولیت: د فرهنګي میراثونو د پېژندنې لپاره د خلکو د پوهې لوړتیا.

څلورم- لازم او اغېزناک حقوقي سیستم: قوانین او مقررات او د هغو اغېزمن تطبیق.

لاربښوده اداره:

اوسمهال د فرهنګي ملکیتونو د ساتنې په برخه کې، د ملي شتمنیو د پېژندنې لپاره ډېر کم امکانات شته. سره له دې چې له تخنیکي پلوه، پر کابل، هرات، مزارشریف او بامیانو باندې د واکمنو حکومتونو په چوکاټ کې رسمي ادارې او سازمانونه نه شته، چې د دولتي جوړښت نماینده ګي وکړي، دا موسسې چې پر ۱۹۹۷ کال تاسیس شوي، په هزاره جاتو او بامیانو کې د ابداتو او لرغونو سیمو له ساتنې پرته، نورو هغو موسسو ته ورته دي، چې د ۱۹۷۹ کال تر شخړو دمخه موجودې وې. هغه اوس لازم واک او پوره مالي سرچینې نه لري او اغلباً د سیاستونو د پرله پسې بدلېدونکو هیلو، کړکېچونو او اختلافونو تابع دي، طبعاً دا اختلافونه د هغوی پر کار باندې بد اغېز کوي.

ددې ډول لړزېدونکي او بې ثباته حالت یوه ښکاره بېلګه، د کابل موزیم دی، ددې موزیم په سلو کې اتیا برخې اثار چې پر ۱۹۹۲ کال په دارالامان کې پاتې وو، غلا شوي دي. په داسې حال کې چې په افغانستان کې د لرغونو اثارو ناقانونه تجارت تل موجود و، خو کابل موزیم د لازم مصوونیت او امنیت ښه سابقه درلودله. تر جګړو دمخه هېڅکله هم د موزیم اثار د

تجارت له خطر سره مخ شوي نه وو، خو اصلي توپان او سېلاب تر ۱۹۹۲م کال وروسته پیل شو. که څه هم د طالبانو تر راتګ وروسته د اثارو ډېره ناڅیزه برخه له منځه تللې ده. د رباني حکومت هدایت ورکړ، چې پاتې اثار تسجیل شي او په خپله اثار، د ساتنې لپاره له دارالامان څخه کابل هوټل ته ولېږدول شي.

د طالبانو اوسنۍ اداره د دې کار مخالفه ده او هیله لري، چې دا اثار په دارالامان کې موجودې ودانۍ ته، چې د توغندیو د لګېدو له کبله ورانه شوې، تر بیا رغونې وروسته بېرته هلته یوسي. ترکومه ځایه چې د اوسنۍ ودانۍ اساسي بیا رغونه ډېر لګښت او زیاته بودجه غواړي، نو نه د طالبانو اداره او نه هم نړیوالې سرچینې، یوه هم د هغو د ورکړې تیاری لري. د موزیم کارمندانو ته لاربنوونه شوې، چې هره ورځ په دارالامان کې د موزیم ودانۍ ته لاړ شي، پرته له دې چې د لېږدونې وسیله ورته برابره شي؛ دوی باید اته کیلو متره واټن ووهي، چې دندې ته حاضر شي. له هغه ناڅیز معاش پرته چې کله کله هغوی ته ورکول کېږي، د دفتر تجهیزات، برېښنا، سون مواد، غذا او د هغوی د کار لپاره نورې لازمې اسانتیاوې نه شته. ځکه نو د کابل موزیم ډېره ناڅیزه اداري، مالي او تخنیکي پالنه کېږي.

د موزیم پر وړاندې دا بې تفاوتي، د ښار د نورو مهندسي میراثونو د بنسټونو پر وړاندې هم شته، چې د هرې ورځې په

تېرېدو سره، د اختلاس او نه پاملرنې په نتيجه کې له منځه ځي. دا درک او احساس هم نه شته چې د فرهنګي ميراثونو اړوند چارې او د هغو سيمه او چاپېريال يو له بل سره اړيکي لري او د دې ويجاړ شوي ښار د ټولنيز- اقتصادي بيا رغونې په ماسټر پلان کې بايد شاملې شي. لومړنۍ دنده کېدی شي د تيمورشاه د مقبرې او بڼ ترميم وي، چې د ښار په زړه کې پروت دی. خو مقامات دې ورانديز ته ډېره کمه پاملرنه کوي. او سمهال داسې ښکاري، چې په کابل کې د فرهنګي ميراثونو ساتنه يو رسمي لومړيتوب نه لري.

د تعجب وړ نه ده چې هرات د لومړيتوب حق لري او د زياتو تاريخي ابداتو په لرلو سره چې ځينې يې اوس له ډېر خواشينوونکي حالت سره مخ دي، د چټکې او بېړنۍ پاملرنې غوښتنه کوي، کېدی شي ځانته پاملرنه راجلب کړي. د هرات د تاريخي ابداتو د ساتنې مديريت ښه فعال دی، خو بيا هم د لازمو مالي سرچينو نشتوالی، ناسم کار او فکري اختلاف په دې برخه کې د يوې روښانه ستراتيژۍ د مخنيوي نور عوامل دي.

د ودانيو د بيا جوړونې کمزوري پلانونه لازمه اغېزمني نه لري. د موزاييک د کاشي جوړولو دستګاه، چې د هرات په جامع جومات کې پر ۱۹۴۳ کال، د هرات د تاريخي ابداتو د بيا رغونې لپاره، پر هغه وخت جوړه شوې وه، تراوسه هم پر کار بوخت ده؛ سره له دې چې د هغې فعاليت ډېر کم شوی دی. د

هرات موزیم پر ۱۹۹۴ کال د اختیارالدین د تاریخي کلا په انګړ کې، چې پر ۱۹۷۲ کال د یونسکو له خوا ترمیم شوې وه، بیا پرانستل شوی دی. د جګړو په بهیر کې په ښه حالت کې پاتې شوی. د موزیم څارنه په ښه ډول کېږي، خو خطي نسخې او اثار په ټینګه ترمیم او کتلاک جوړونې ته اړتیا لري. په خواشینۍ سره چې ددې کار لپاره روزل شوي او تربیه شوي کارکوونکي نه شته.

ځینې هغه ځانګړې ابدات، چې یو وخت د ویاړنو د ځلا بازار و، تراوسه هم پاتې دي، د لومړي هدف لپاره، دویم ځل د دې ودانیو د بیا پرانیستلو هېڅ کومه هڅه او تشویق نه شته. د هرات د زاړه ښار په زړه کې د ((چهارسوق)) حوض په اسانۍ سره کېدی شي ترمیم او د بېلابېلو هدفونو لپاره ترې ګټه پورته شي. خو په خواشینۍ سره چې اوس وچ او هېر شوی او د نه پاملرنې له امله مخ پر ورانېدو دی. د هرات د کاروانسرایونو پرځای، چې یو وخت د پېړیو په اوږدو کې د سوداګرۍ مرکزونه ګڼل کېدل، له ختو څخه څو پوړیزه ودانۍ جوړې شوې او د راکړې ورکړې د مرکزونو په توګه کارېږي، له دې کبله کېدی شي د هنر په باب داسې نظر، یو فقر او خلا وګڼل شي. پر همدې بنسټ ویلای شو چې د هنري پدیدو زېږونه او هستونه د محوه کېدو او له منځه تلو په حال کې ده.

دا خبره هم ډېره سخته ده، په څرګند ډول وویل شي، چې د ۱۹۹۲ کال پر اوړي په مزارشریف کې د حضرت علي(رض) د

مقبرې د بيا ښکلا لپاره د هڅې او نوښت انګېزه څه وه؟ د روضې د ترميم کار د يو لوړ رتبه پوځي افسر له خوا څارل کېده. د تاريخي ابداتو د ساتنې مسلکي او باتجربه غړي، د خپلو مسلکي او معياري کارونو د پرمخ بيولو لپاره ډېر کم واک هم نه لري. يوځای د موزيم لپاره ټاکلی شوی، خو کوم متخصص نه شته، چې د هغه چارې پرمخ يوسي.

روزل شوې بشري سرچينې:

په عمومي ډول د هغو متخصصينو کمښت او خلا له ورايه محسوسېږي، چې کولای شي له نړيوالو منل شويو معيارونو سره سم، د ابداتو ترميم او ساتنې ته دوام ورکړي. هغه کسان چې تر جګړې د مخه روزل شوي او زده کړې يې کړې وې، هېواد يې پرېښود، يا ګوښه کړای شول او يا د اداري، مالي او تخنيکي ملاتړ د نشتوالي له امله په يوه ګوټ کې کېناستل او د هغو پرځای بې تجربې او بې تحصيله کسان نصب شول. په کابل پوهنتون کې د لرغونپوهنې څانګه تړل شوې ده. تراوسه پورې د افرادو د پيداکولو او تر ټولو مهمه دا چې د دې برخې د بېلابېلو څانګو د ځواکمنۍ او مسلکي ظرفيت د ټاکنې لپاره هېڅ ډول هڅه ترسره شوې نه ده او مشکله برېښي، د دې ډول اشخاصو امکانات او ريزرفونه پيدا شي چې څومره او تر کومې کچې دي.

دا ډېره مهمه دنده ده ، ضرور باید پر هغې کار وشي. د دې واقعیت په رڼا کې چې اوسني محصلین پر انګلیسي ژبه نه پوهېږي، نو د هغو هڅو امکان یې له ستونزو سره مخامخ کړی، چې د هغو په پایله کې نوي کادرونه تر افغانستانه بهر وروزل شي. ځکه نو په افغانستان کې باید د عملي مسلکي کورسونو د جوړولو لټه وشي. مقامات په پرنسیپ کې له دې اصل سره موافق دي، خو له نښو نښانو څخه ښکاري، چې هغوی په دې برخه کې چندان پاملرنه نه کوي. دا ډول بې تفاوتي، دا پوښتنه راپورته کوي: هغه کسان چې له دې کورسونو څخه فارغېږي، کولای شي کوم کار ترسره کړي؟

د ټولنې د مسوولیت احساس:

پر اوسني وخت، د فرهنګي میراثونو په اړه، رښتیني رسمي تړونونه د پوښتنې وړ دي، ځکه تر هغه وخته پورې چې د افغانستان د شخړې سیاسي حل، د پوځي مسایلو په ابهام او چلند کې راګیر وي، په داسې حالاتو کې باید ولیدل شي، چې عامو پرګنو کې څه امکانات او ریزرفونه شته.

لکه څنګه چې په لست کې ورته اشاره شوې، په ټول افغانستان کې یو شمېر اسلامي زیارتونه، د خلکو له خوا تر څارنې او ترمیم لاندې دي او په ښه ډول ساتل شوي. په هرات کې چې زیاته پانګه شته، د جوماتونو او زیارتونو جوړول او ترمیمول په ټولنه کې، د مذهبي عقیدې او اخلاص د

څرګندونې یو ډول دود ګرځېدلی دی. البته هغه کسان چې د ابداتو د ساتنې او نوي کولو په اړه، له پوهنیزو معلوماتو څخه بې برخې وي، اغلباً د ګټور کار پر ځای زیان رسوي.

له یوې تاریخي ابدې څخه، بلې تاریخي ابدې ته د ترمیم لپاره، د تعمیراتي موادو لېږدول او د سمنټو د زیاتې اندازې کارول، په دې برخه کې اساسي حل لاره نه ده او نه لازم ځواب دی. کوم شی چې د اړتیا وړ دي، هغه د تجهیزاتو او کاري متخصصینو په واسطه، د مهجزو ارګانونو تاسیسول دي، چې د خلکو لېوالتیا، د یوه پراخ عملي پلان له لارې عملي کړي.

د غلا شویو اثارو د کشف په برخه کې کولای شو، د خلکو د هڅو بېلګې راوړو: پر ۱۹۹۴ کال د سلطان محمود غزنوي د مقبرې اړوند د مرکزي ډبرلیک یوه لوحه، د هغې تر غلا لس ورځې وروسته، په دقیق ډول هغه وخت چې تر پولې اړول کېدله، د ذیعلاقه کسانو له خوا کشف او ونیول شوه. سربېره پر دې، یو زیات شمېر خلکو پر ۱۹۹۵ کال د غلا شویو اثارو او د هغو د بیا راټولونې لپاره د اطلاعاتو او کلتور وزارت د وزیر غوښتنې ته مثبت ځواب ورکړ. هغه په لوړ غږ له کابل راډیو نه د خپلې وینا په ترځ کې وویل: ((خلکو په ټول ژوند کې هڅې وکړې، چې ښکلا وزېږوي، په داسې حال کې چې یو شمېر نورو د هېوادوالو د خوښۍ په مقصد د دې ښکلا د ساتنې لپاره خپل ژوند وقف کړی، خو اوس ځینې انسانان دا

تـاريخي پديـدې او تخليقـات د خپلـو شخصـي ګټـو لپـاره لوټوي.)) هغـه څرګنده کړه، چې د يـوې ټولنې د ټولـو سـالمو وګـړو رسـالت دی، چـې د خپلـې ټـولنې د غـلا شـويو تـاريخي اثـارو پـر وړانـدې خپـل مسـووليت ترسـره کـړي، هغـه دې د افغانسـتان د فرهنګي او تـاريخي اثـارو د سـاتنې او راټولـونې ملي کميسيون ته ورحواله کړي او يو څه ناڅه مادي انعام به هم ترلاسه کړي. په پايله کې شاوخوا ۱۵۰۰ اثـار ترلاسـه شـول. البتـه دا د ورک شويو اثارو ډېره کمه برخه ده. خو يو شـی يـې پـه ډاګـه کړ او هغه دا چې، دا ډول غوښتنې کېدی شي اغېزمنې او بې لـه شـکه ارزښـتمنې وي. ځکـه چـې د هېـواد لرغـونې سـيمې، د ناقانونه پلټنو په اثر، په منظم او سيسـتماتيک ډول تـالا شـوې دي. د تخار ولايت د آی خانم، د بلخ زوړ ښار، د ننګرهار ولايـت هډه، په دې برخه کې، درې ښکاره بېلګې ګڼل کېدی شي.

د اوازو له مخې له يوې سيمې څخه، چې تراوسه يې لا هويـت څرګنـد شـوی نـه دی، د سـرو زرو يـوه زياتـه انـدازه اثـار کشـف شـوي دي. لـه دې سـيمو څخـه يـوه، کېـدی شـي پـه ۱۱ مـيلادي پېړۍ کې د سلطان سنجر مقر وي، چې د فارياب ولايت قيصـار ولسوالۍ ته نږدې دی. ويل کېږي، له دې ځايه د ناقانونه پلټنو په پايله کې تـر ځمکـې لانـدې، لـه پنځـه ويشـت متـره ژوروالـي څخـه د سـرو زرو مرصـع تـاج، د سـپينو زرو يـوه مرصـع کـوزه، زيات شمېر مجسمې، لوښـي، لاجـورد او د سـرو زرو دوه کيلـو ګرامـه پـوډر ترلاسـه شـوي دي. دا چـې رښـتيا دي کـه نـه؟ نـه

پوهېږم. د پوهانو لپاره يو بل ارزښتمن کشف پر ۱۹۴۲ کال، د پلخمري په شمال کې، د رباطک له پلټنو څخه، د باختري ډبرليک ترلاسه کېدل دي، د پوهانو په اند دا ډبرليک په دويمه ميلادي پېړۍ کې د کنشکا په نوم، د کوشانيانو د دين او تاريخ په باب معلومات لري او د کوشانيانو د عصر په اړه د ټولنيزې بيا کتنې وسيله ګرځېدلی شي.

موږ به په دقيق ډول هېڅکله هم پوه نه شو، چې کوم شيان له دې ځای څخه ورک شوي دي، خو کوم شی چې موږ ته زياته خواشينی پيدا کوي، د دې سيمو هغه علمي څرګندونې او مدارک دي، چې هېڅکله د هغو پر کشف نه بريالي کېږو، دا زيان جدي او نه جبرانېدونکی دی، ځکه چې هنري هستونې هېڅکله په يوه خلا کې رامنځته کېدی نه شي.

د يو لرغوني فرهنګ د ژوندي پاتې کېدو په باب، چې پر کوم څيز باندې بايد پوه شو، هغه دا دی چې اثار يې بايد په همغه سيمه کې مطالعه شي. د افغانستان د ډېرو لرغونو سيمو په باب نور دا امکان له منځه تللی دی او په پايله کې يې علمي کار ته ستر زيان رسېږي.

د کابل موزيم يوه بې مثاله ځانګړنه دا وه، چې د هغه ټول کلکسيونونه، د پوهنيزو پلټنو په نتيجه کې اوډول شوي او څېړل شوي وو. همدارنګه د هغه زيات اثار بې مثاله او بې ساري وو، نه يوازې دا چې کولای يې شول، د افغانستان فرهنګ او تاريخ ښه وځلوي، بلکې د نړۍ د فرهنګي ميراثونو

د ځلا لپاره هم مرستندوی او ګټور وو. تالانګر او غله د ګناه او پښېماني هېڅ ډول احساس نه لري. هغوی یوازې د پیسو لپاره دا کار سرته رسوي. هغه بهرنیان چې د افغانستان د تاریخ او فرهنګي اثارو پر ارزښت پوهېږي او د اثارو د سوداګرۍ له ارزښت څخه خبر دي، ددې اشخاصو د پیسه دوستۍ له انګېزو څخه ګټه پورته کوي. معامله کوونکي کوم پرنسیپ نه لري او د نړیوالو کلکسیونرانو د هیلو په پام کې نیولو سره، د نویو راپیدا شویو غلو او خپلو افغان ایجنټانو له حرص سره یوځای، هماهنګ عمل کوي. د غلا شویو اثارو له خطرناکو او روزل شویو نړیوالو شبکو سره په ټینګه اړیکي لري. په دې کار کې تر ټېلا ټېلو کچو، د دولتي ادارو فاسد کار کوونکي هم برخه لري او له پاکستان څخه تر اروپا، جاپان او امریکا پورې همدا عملیات ترسره کوي.

رښتیا خبره داده، چې د ستونزې د څېړنې او بنسټیز حل لپاره، د افغانستان مسوولې دولتي ادارې، ډېر لږ خلک هڅوي، چې خپلو ویاړلو بډایو میراثونو ته پاملرنه وکړي. د پوهانو او علماوو ډلې، خلکو سره خپله پوهه ډېره لږه شریکوي او کم تبلیغ کوي؛ په هېڅ ځای کې د ښوونځیو زده کوونکو ته د خپلو تېرو فرهنګي بډاینو په باب څه نه ورښودل کېږي.

تر جګړو د مخه وختو کې ډېر د هېواد کم شمېر ځوانانو کابل موزیم لیدلی او کتلی و. اوس د هېواد ځوان پښت اکثره تر

هېواده بهر، په جلا وطنۍ کې ژوند تېروي او د هغو ارزښتونو او مفاهیمو په باب چې یو وخت یې په هېواد کې موجود وو، پر هېڅ شي نه پوهېږي.

دا یوه سخته ماتې ګڼل کېږي، د یوې ملي ستراتیژۍ د نشتوالي له کبله، هېڅ یو تحصیل کړی مسلکي شخص، په یوازې ځان او د عامه افکارو له همدردۍ او درک پرته نه شي کولای، په اوسنیو شرایطو کې د ښه والي لپاره هیله ولري. په ډېرو برخو کې د مالي سرچینو د پیدا کولو په انډول، پر فرهنګي میراثونو باندې د خلکو د پوهېدو کار مشکل دی. په نورو هېوادو کې، هغه وخت چې چټک اقتصادي پرمختګ، ښاري کېدنه او کورني کړکېچونه د دې سبب ګرځي چې د فرهنګي اثارو پر وړاندې بې تفاوتي څرګنده شي، نو مختلفې ډلې د فرهنګي او تاریخي اثارو د له منځه تلو د مخنیوي په خاطر جوړېږي. کولای شو د هغو له تجربو ګټه پورته کړو. له اوسنیو اړتیاوو سره سم باید په ټولو سطحو کې د پرېکړو د سرته رسولو لپاره یو لړ غونډې او ورکشاپونه په پام کې ونیول شي. د عامه افکارو د پوهې لوړتیا، ددې غوښتنه کوي، چې سیمه ییز او سېدونکي، د ساختماني پلان جوړولو او د اوسېدو د چاپېریال له متخصصینو، دولتي کار کوونکو، ناحکومتي سازمانونو د ماینپاکۍ ګروپونو له نړیوالو تمویلوونکو او متخصصینو سره یوځای شي. که چېرې د خپرونې او تبلیغ لپاره دا لېوالتیا په عمل کې پلې

شوه، په هغه حالت کې باید تحصیل کړی پرسونل، په دې برخه کې تیاری ونیسي.

بې له شکه، خنډونه شته، په دولتي دستګاه کې یو شمېر کسان، ناحکومتي سازمانونه، ټولنې او تمویلوونکي د فرهنګي میراثونو د له منځه تلنې پر جدي خطر باندې، یو شان خبر نه دي او فرهنګي مسایلو ته یوشان د لومړیتوب په سترګه نه ګوري. ان دا چې ځینې په بشپړ ډول د فرهنګي فعالیتونو د پراختیا او ساتنې لپاره د بودجې د لګښت مخالف دي، بشري مرستو ته د لومړیتوب حق ورکوي او پر دې برخه پیسې لګوي. خو بیا هم د خوشالۍ ځای دی، چې د ځینو استثناتو یادونه وکړم او د ماین پاکۍ له ځینو موسسو او د ملګرو ملتونو د بشر د اسکان له مرکز (هبیتات) څخه، د فرهنګ په برخه کې د مرستو او پرله پسې ملاتړ له امله، مننه وکړم.

په هر ډول موږ باید دا سې افغانان، نه یوازې په افغانستان، بلکې په اروپا، امریکا او پاکستان کې ولټوو، چې یو روښانه لید او له خپلو فرهنګي میراثونو سره مینه لري او په دې برخه کې ځواکمنه مبارزه وکړي. دا یوه مهمه اړتیا ده، یوازې قانون او روزنیز پروګرامونه به په دې برخه کې د لېوال شخص له لارښوونې پرته هېڅ ډول اغېز ونه لري.

له مثبتو عواملو څخه یو دا دی چې نړیوال سازمانونه دمخه شوي او حاضر دي په دې برخه کې مرسته وکړي. په دې موسسو کې یونسکو، د موزیمونو نړیواله شورا (ایکوم) او

دفرهنګي ميراثونو نړيوالې كمېټې د ۱۹۹۷م كال د۱۲مياشتې
پر ۸ مه نېټه د افغانستان دفرهنګي ميراثونو په اړه يو پرېكړه
ليک تصويب كړ. په هغه كې د افغانستان فرهنګي ميراثونو ته
د متوجه ګواښونو په باب خواشيني ښكاره شوې او له مقاماتو
څخه غوښتل شوي، چې دا ميراثونه وساتي او له نړيوالو ټولنو
هم غوښتل شوي، چې ټول لازم امكانات يې په واک كې
وركړي. دا سې لارې چارې بايد ولټول شي، چې له دې وسيلو نه
ګټه پورته كړو او له دې ډول لېوالتياوو څخه كار واخلو.

په بېلابېلو خواوو كې د دفاع او تبليغ كارونه، لومړى ګڼل
كېږي. ددې هدف لپاره پر ۱۹۹۴م كال، په اسلام باد كې د
افغانستان د فرهنګي ميراثونو د ساتنې انجمن سپک
(SPACH) تاسيس شو. د سپک SPACH لومړنى هدف دا و
چې په هېواد او تر هغه بهر، له انفرادي اشخاصو، سازمانونو
او موسسو سره، د اطلاعاتو راكړه وركړه وكړي او اړيكي
ورسره ټينګ كړي. دې انجمن د خپلو غړو د همكارۍ په
واسطه وكړاى شول، د موزيمونو، لرغونو سيمو، تاريخي
ابداتو، اثارو او معمارۍ له وضعيت څخه، د عكاسۍ يو
كتلاک برابر كړي.

د موزيم د پاتې اثارو د تثبيت او راجستر ترڅنګ، بايد د
موزيم لپاره په عاجل ډول د امنيتي اسانتياوو د برابرولو غم
وخوړل شي. دوى د سروې او څېړنې له هئيتونو سره مرسته
كوي، د مطبوعاتو او عامه مبلغينو له لارې عامه اړيكي

پراخوي. د افغانستان د فرهنګي او تاريخي ميراثونو د ساتنې انجمن، چې د افغانستان له مسلکي شخصيتونو څخه جوړ دی، پر ۱۹۹۷ کال له پلان وزارت سره ثبت او راجستر شوی دی.

د قانون خپرول او تطبيق:

په افغانستان کې د فرهنګي ملکيتونو د ساتنې لپاره په نړيواله سطحه زيات غږونه پورته شول. د افغانستان لپاره د بشر حقوقو په چارو کې د ملګرو ملتو ځانګړي استازي، د ملګرو ملتو د بشر حقوقو ځانګړي کميسيون ته د خپل ګزارش د وړاندې کولو پر وخت، د بشر له حقوقو څخه د اساسي تخلفاتو په توګه، په پرله پسې ډول د افغانستان د فرهنګي ميراثونو د لوټ او تالان يادونه کړې ده.

د ملګرو ملتونو عمومي جرګې د ۱۹۹۷ کال د فبرورۍ پر ۱۳مه، د افغانستان په باب په اړوند پرېکړه ليک کې، د سولې او فرهنګي ملکيت ترمنځ پر مستقيم ارتباط ټينګار وکړ. د خپلې غوښتنې د تکرار په دوام کې يې د افغاني ډلو د موافقې غوښتنه وکړه، چې د افغان ملت د فرهنګي ميراثونو د غلا د ټولو ډولونو، ناوړه عملونو او ناجايزه ګټې مخه ونيول شي او ودرول شي.

د افغانستان تېرو حکومتونو، په دې برخه کې په بشپړ ډول مناسبې هڅې ترسره کولې. د کابل موزیم، د موزیمونو د نړیوالې شورا پوره او کره غړی و او له نړیوالو معیارونو سره سم یې ټول هغه قوانین او مقررات، چې د دې شورا له خوا، په ځانګړي ډول د ګمرکي مقرراتو د درناوي په برخه کې وو، منلي او هم یې د مشکوکو او بې اسنادو اثارو، له تاوان پرته ضبط او نیولو ملاتړ کړی او هغه یې په عمل کې پلي کړي وو. د تاریخي او فرهنګي اثارو قانون په ډاګه څرګنده کړې ده، چې منقول او نامنقول اثار، پلټل شوي او که تر خاورو لاندې دي، د افغانستان په خلکو پورې تړلي دي. خلک او حکومت د هغو د ساتنې مسوولیت لري، نوموړي قانون په تاریخي ودانیو کې هر ډول بدلون منع کړی او ساختماني موسسې یې مکلفې کړي، چې که چېرې یو تاریخي اثر او لرغونې ساحې ته، د کار پر وخت زیان رسېږي، نو دوی مجبوره دي د بنسټیزې چارې تر پیدا کولو پورې کار ودروي. کله چې پلخمري ته نږدې د کوشانیانو معبد، د سړک د جوړېدو پر وخت ولیدل شو، چې په یوناني لیک هلته ډېرې لیکنې شته، نو په علمي ډول وپلټل شو.

دغه راز قانون حکم کړی، چې په شخصي ځمکو کې پیدا شوي تاریخي اثار، د خلکو ملکیت دی او اشخاص د هغو د خپلونې حق نه لري. البته پر وړو اثارو باندې دا قانون تل د تطبیق وړ نه دی، خو کولای شي د لویو ساحو، لکه د میرزکې

د خزانې پر وړاندې، ډراماتيک برياليتوب ولري. که څه هم ميرزکي په ډاګه کړه چې څنګه د ناقانوني فعاليتونو پر وړاندې د قانون تطبيق له ماتې سره مخ شو. په دې قانون کې د غلا شويو اثارو د مخالفت په اړه مهم مطالب ځای شوي دي. د **۱۹۴۷** کال پر مې د پکتيا د ګرديز د شمال ختيځ په **۵۳** کيلو مترۍ د ميرزکي کلي په يوه ځاه کې، د مسکوکاتو د يوې لويې برخې د ناڅاپي کشف خبر کابل ته ورسېد. د ساحې د څېړنې لپاره د ملي موزيم لېږل شوی هئيت، د **۱۲** زرو هندي، يوناني، ګريکو، باختر، اندوګريک، اندوبتي، اند- پارتي او کوشاني مسکوکاتو پر کشف بريالی شو. د هغو تاريخ له څلورمې قبل الميلاد پېړۍ څخه د ميلادي پېړيو تر لومړيو پورې رسېده. وضع شوی قانون، په ميرزکه کې د مسکوکاتو د ناقانونه راټولونې د ودرولو سبب شو.

پر ميرزکي باندې دويم بريد پر **۱۹۹۲** کال، هغه وخت ترسره شو، چې د کلي په شاوخوا کې استوګنو خلکو په ډله ييز ډول پريکړه وکړه، چې په ډېر سيستماتيک ډول له سره کېندنې پيل کړي. يوه دولس کسيزه کمېټه جوړه شوه، چې د پلټنو سرپرستي وکړي، له پاکستاني معامله کوونکو سره خبرې اترې پرمخ يوسي او د هغو له خرڅلاو څخه لاسته راغلې ګټه، د کلي پر خلکو وویشي. د کلي خلکو هر يوه د کيندنو د لګښت لکه يو جنراتور، واټرپمپ او بشري ځواک د اخيستلو لپاره

پنځوس زره پاکستانۍ روپۍ لګولې وې. میرزکه د مسکوکاتو یو ډېر لوی مدفن دی.

دا خزانه له سرو زرو، سپینو زرو او برونزي مسکوکاتو څخه جوړه وه، چې ټول وزن يې دوه درې ټنه اټکل شوی و. د سرو او سپینو زرو شاوخوا ۲۰۰ کیلو ګرامه شيان لکه ګاڼه، جامونه او مجسمې هم وو، چې په ډېره چټکۍ سره د کلکسیونرانو او بهرنیو معامله کوونکو په لاس، مخکې تر دې چې پوهان د هغوی هویت تثبیت او مطالعه کړي، لا درکه شول.

دا اثار د معامله کوونکو په لاس، په ډېره ګرانه او لوړه بیه په پېښور او اسلام اباد کې وپلورل شول، خو له هغو څخه د لاسته راغلو پیسو ډېره لږه برخه بېرته میرزکې ته لاړه. په حقیقت کې اصلي پانګه اچوونکو، په ډېرې سختۍ سره وکړای شول، د خپل لګښت جبران وکړي او ډېره لږه ګټه ورڅخه لاسته راوړي. دا عمل د قبیلې د خلکو ترمنځ د سختې بې اتفاقۍ او اختلاف سبب شو. رسمي او دولتي مداخله لکه څنګه چې پر ۱۹۴۷ کال شوې وه، ونه شوه او ان دا چې د دولت له خوا د هېڅ ډول څارنې امکان نه و. سره له دې چې د پروفیسور رباني حکومت د لرغونپوهنې انستیتوت ته لارښوونه وکړه، چې سیمې ته یو هئیت ولېږي او د پلټنو مخنیوی وکړي، د لرغونپوهنې مدیر یادونه وکړه، چې په پکتیا کې حکومتي اداره دومره کمزورې وه، چې ویې نه کړای شول، د لرغونپوهنې د هئیت لپاره یو شمېر ساتونکي برابر

کړي. په ۱۹۹۷ کال دا پلټنې ودرول شوې. طالبانو ځان د دې کار د اجرا مدعي وښود، خو حقیقت دا دی چې د پلټنو چارو د پانګه اچوونکو کمزورتیا، د جنراتورونو او مزدورکارانو د فعال ساتلو لپاره د بودجې کمښت او تر ټولو مهمه دا چې د کشف شویو شیانو د ګټې د وېش پر سر، د قبیلې د خلکو ترمنځ د اختلافاتو زیاتوالی، د دې پلټنو د بندېدو اصلي علت و. بیا هم بېرته دې ته راځو چې اثارو ته د زیان رسولو د مخنیوي، ممانعت او یا لږ تر لږه د لرغونو ساحو د تخریب د کمولو لپاره څه ډول ګډ قانوني عمل وکړو؟ په خواشینۍ سره دا واقعیت مو مخې ته ودرېږي چې افغاني اداري د خپلو قوانینو تر حوزې بهر، پر ناقانونه فعالیتونو باندې ساده کنټرول هم نه لري. د فرهنګي ملکیتونو د ساتنې په باب پرله پسې دولتي اعلامیو کوم څرګند اغېز شیندلی نه دی. طالبانو د پخوانیو حکومتونو ټول نافذ قوانین ملغی اعلان کړي، خو د غلا شویو اثارو د بیا لاسته راوړنې او ساتنې، د لرغونو سیمو او عامه پانګې د تثبیت په باب ابلاغیې یې له پخوانیو قوانینو سره سمون خوري. څو اثار ونیول شول، خو د موزیم د اثارو د بېرته ګرځونې په اړه د هغو د اعلامیې په ځواب کې کوم عکس العمل ښودل شوی نه دی. هغوی د مکافاتو پر ځای د شرعي سزا د ورکړې ژمنه کړې ده. د پلټونکو حرص او طمعې ژوندۍ دي. له اجرائیوي ضمانت پرته یوازې تشې ابلاغیې کېدی شي معکوسه نتیجه ورکړي.

د کابل اداري، د جلال اباد په غوچک کې د نا قانونه کيندنو په باب، تر هغې وروسته چې د بي بي سي راډيو له خوا په دې اړه تبليغات ترسره شول، د شريعت غږ راډيو له لارې له ټولو خلکو غوښتنه وکړه، چې لرغوني اثار په خلکو پورې اړه لري او هغه شيان چې ترلاسه کېږي، بايد دولتي مقاماتو ته تسليم شي. د اعلاميې تر خپرېدو يوه اونۍ وروسته په دې سيمه کې ټول شيان ورک شول.

همدا راز، ستونزې هغه وخت لا سختېږي، له داسې کم زده کړو طالبانو سره مخامخ شو، چې لوړې زده کړې نه لري او د ژوندي انسان د عصري تصويرونو د ممنوعيت د فرمان او د هغه فرمان چې د ملت د ميراثونو د غلا، زيان رسولو او غصبولو د مجازاتو په اړه دی، توپير نه شي کولای. د ساري په توګه په دې اړه کېدی شي د يو طالب قوماندان د هغو څرګندونو يادونه وشي، چې د باميانو د محاصرې پر وخت يې د ۱۹۹۷م کال د څلورمې مياشتې پر ۱۹مه نېټه کړې وې. ده ويلي وو چې د باميانو تر فتحې وروسته به د بودا ((بتان)) والوزوي. د نړېوالې ټولنې، د ملګرو ملتونو سازمان د سرمنشي او د يونسکو د عمومي مدير د ټينګ عکس العمل له کبله، د هماغه کال د اپريل پر ۲۸ کندهار کې د طالبانو مشرتابه يوه بيانيه خپره کړه، چې د باميانو د بودا الوزول يې رد کړي وو او يو ځل بيا يې ژمنه وکړه، چې ټول لرغوني ميراثونه ساتي. دا چې د طالبانو ليکې په بشپړ او درست ډول

د هغوی د پيغامونو پر محتوا او مانا پوهېږي او که نه؟ د تشويش وړ بله مساله ده او يو بل عامل دی.

 څرګنده ده چې په افغانستان کې د يوې مسوولې او اغېزمنې ادارې نشتوالي، زياتې ستونزې او مشکلات رامنځته کړي او د يوه باثباته مرکزي حکومت تر جوړېدو پورې به د هغو حل تقريباً ناممکن وي. ضرور ده و پوښتل شي هر کله چې اثار تر هېواد بهر ته ايستل کېږي، څه بايد ترسره شي؟ په نړيواله کچه هم ورته خنډونه شته. يو شمېر سازمانونه او مسلکي دولتي ادارې تيارې دي، چې د ورکو شويو اثارو په پلټلو کې مرسته وکړي، خو څرنګه چې افغانستان پر ۱۹۷۰ کې د فرهنګي ملکيتونو د ناقانونه لېږدونې، واردونې او صادرونې د مخنيوي او منع کولو لپاره، د يونسکو کنوانسيون لاسليک کړی نه دی، نو نه شي کولای په دې برخه کې کوم کار وکړي. د رباني له حکومت څخه زياتې غوښتنې وشوې، چې له هغه سره يوځای شي، خو د کابل سياسي صحنې ته د طالبانو په راتګ سره دا کار بريالی نه شو. تراوسه پورې د ملګرو ملتو سازمان، طالبان په رسميت پېژندلي نه دي، ځکه نو په دې برخه کې زيات کار ترسره کېدی نه شي.

ان له قانوني ملاتړ پرته، ډېر او تر حده زيات کار ته اړتيا ده، چې د حقوقپوهانو، قضاوت او دا چې په افغانستان کې څه تېرېږي، د ګمرکي سرچينو احساس راوپارول شي. د لويديزو هېوادونو پېچلي قوانين ګډې وډې نتيجې لري. د ۱۹۹۷ کال

پر اکتوبر یوې بریتانوي محکمې پرېکړه وکړه، چې که چېرې د باګرام د عاج دوه ټوټې د ګمرک په واک بریتانیې ته داخل شي، هغه به د (فیلانو) د ملاتړ په باب، د اروپا د سوداګرۍ ټولنې د تړون له مخې، مصادره شي. په دې پرېکړه کې په دې باب، چې نوموړي اثار د زرو کلونو قدامت لري او د کابل له موزیم څخه غلا شوي، هېڅ ډول یادونه نه ده شوې. د اثارو پاکستاني مالک، هغه بېرته پاکستان ته راوړل او اوس په دې غلا شویو اثارو د پیسو د لاسته راوړلو په لټه کې دی.

په دې ډول، په لنډه موده کې زیات شمېر مسوولو او با احساسه افغان شخصیتونو، ته د ګڼو او پراخو هلو ځلو د پیلولو مسوولیت راجع کېږي. ددې لیکنې له غمجنې محتوا سره سره بیا هم دا لیکنه د بېړنیو هڅو لپاره یو امکان دی، چې وکړای شي یو داسې تهداب او بنسټ کېږدي چې د هغه له مخې یوه ګټوره مانیزه کړنلاره پرې جوړه شي. دا لومړیتوبونه کېدی شي، پر لاندې ډول په ګوته شي:

لومړیتوبونه:

له لاندې لارو څخه باید په ټولو برخو کې ګټه واخیستل شي، چې د افغان مسوولینو ترمنځ د دفاع او احساس روحیه پیاوړې شي.

- انفرادي اړیکې؛
- سیمینارونه او ورکشاپونه؛

ـ د افغانستان رسمي اداري باید وهڅول شي، چې خپل مسوولیتونه ومني او په مختلفو برخو کې بنسټیز تجهیزات او وسایل برابر او پیدا کړي.

ـ داسې رغوونکې هڅې باید ترسره شي، چې د هغو پر بنسټ د ستونزو د حل لپاره یوه نوښتګره ستراتیژي جوړه شي. دا ستراتیژي باید داسې نوي معیارونه او سیاستونه طرح کړي چې د هغو له مخې، نوي او ضروري ارقام راټول شي.

ـ نامناسبو ځایونو ته د فرهنګي ملکیتونو د بېځایه کېدو مخنیوی؛

ـ د ښوونځیو په تعلیمي نصاب کې د فرهنګي میراثونو اړوند موضوعګانو ځایول؛

ـ د کادرونو د روزنې په برخه کې هڅه او هاند چې د ساتنې او ترمیمونې خدمتونه ترسره کړي.

په هېواد کې باید افغاني ټولنې وهڅول شي چې:

ـ د زیاتې لېوالتیا او نوښتونو لپاره ځینې ډلې پر کار وګوماري.

د ورکشاپونو، لکچرونو، نندارتونونو، راډیویي پروګرامونو او د ساده او عام فهمه خپرونو د جوړولو له لارې د عملیاتي ګروپونو او روشنفکرانو د همکارۍ راجلبول.

په بهرنيو هېوادونو کې د افغاني ټولنو لپاره:

د افغانستان د هغو غلا شويو اثارو لپاره چې په بهرنيو هېوادونو کې پلورل کېږي، د هغو پر وړاندې د يو ځواکمن کمپاين له لارې په هغو هېوادو کې د مېشتو زړه سواندو او پوهو افغانانو تشخيصول.

ـ په کومو هېوادونو کې چې دوی مېشته دي، د هغو هېوادونو له څېړنيزو ادارو سره، د هغو اثارو د بېرته راګرځونې په باب د اړيکو ټينګول، چې په ناقانونه توګه د افغانانو او يا بهرنيانو په واسطه هلته وړل شوي دي.

د بهرنيو حکومتونو، نادولتي سازمانونو او تمويلوونکو دندې:

ـ د نړيوالو فرهنګي سازمانونو د اعلاميو او څرګندونو څارنه او له هغو سره د لېوالتيا او همکارۍ څرګندول.

ـ د فرهنګي ميراثونو او د ژوند چاپېريال د ساتنې د ملاتړ شبکو ټينګښت او پياوړتيا.

ـ د ژوند د ښه والي او څرنګوالي لپاره د فرهنګي ميراثونو د ارزښت په اړه د پوهې زياتول.

د معلوماتو راټولول:

ـ د پوهو او مسلکي اشخاصو تثبيتول.

ـ له فرهنګي ملکيتونو او سيمو څخه د ډاډمنو ارقامو راټولول.

ـ د ښېړنیو ترمیماتي اړتیاوو په باب د معلوماتو راټولول.

ـ د ابداتو او سیمو د لست ثبتول او برابرول.

ـ په کتابتونو کې د ورک شویو اثارو پر ځای، د نویو اثارو اېښودل او د هغو ځای ډکول.

د معلوماتو خپرول:

د ټولو ډله ییزه رسنیو، مجلو، خپرونو، پوسټرونو، تلویزیون، راډیو او نورو له لارې د لکچرونو ورکول، سیمینارونو او ورکشاپونو جوړول.

ـ له تصویرونو سره په پښتو او دري ژبو، د ساده موادو چاپول او د ښو معلوماتو خپرول.

د کادرونو روزل:

ـ د روزل شویو کادرونو د هویت ټاکنه او تثبیت.

ـ د موزیم، ارشیف او تاریخي ابداتو د سروې او ترمیم د کار کوونکو لپاره د اساسي کورسونو جوړول.

ـ له پوهنیزو او څېړنیزو تجهیزاتو او موادو سره د اشنايي لپاره د انګلیسي ژبې زده کړې او مطالعې ته د ټاکلو اشخاصو هڅول.

ـ د تخنیکي وسایلو د کارونې او د چارو د ښه والي له لارې، د فرهنګي میراثونو د ملاتړ لپاره، له سیمه ییزو رضاکارو ډلو سره همکاري.

د متخصصینو تبادله:

ـ د نړیوالو شبکو له لارې د با اهمیته ترمیماتي کارونو لپاره د لر لیدونو (دورنماوو) ترلاسه کول.

ـ د اشخاصو او اسنادو د یو معلوماتي جدول ترتیبول.

د پورتنیو ټولو هدفونو لپاره د مالي پانګې برابرول.

دې لومړیتوبونو ته د پاملرنې راګرځول به زیات وخت وغواړي، چې د بې تفاوتۍ هغه واکمن سیوری له منځه یوړل شي، چې د اکثریت اندود (د فکر طرز) یې کرخته کړی دی او فکر کوي چې له دې خنډونو څخه تېرېدل، ناممکن دي او ځاني هڅې ګټه نه لري.

په واقعیت کې ستونزې ډېرې ژورې دي، خو کوچنۍ هڅې کولای شي د افرادو د الهام لپاره داسې یو مناسب او دوستانه چاپېریال رامنځته کړي، چې له ماضي څخه خبر شي او د راتلونکو فرهنګي لاسته راوړنو لپاره لاره چاره برابره شي.

د فرهنګي ملکیتونو د ساتنې لپاره د مثبتو لارو چارو رامنځته کول، د چاپېریال او سیمې د ساتنې باعث کېږي او په پای کې د فرهنګ او چاپېریال په باب د هر اړخیزې ملي پوهې د لوړتیا سبب ګرځي. دلته به ترې په انتخابي توګه یادونه وکړو:

د لرغونو سیمو او تاریخي ابداتو د لومړیتوبونو اوسنی وضعیت:

د تاریخي ابداتو، د لرغونو ساحو د اثارو او مهندسۍ په باب د معلوماتو سرچینې، د سپک SPACH د عکاسۍ کتلاکونه دي.

موزیمونه:

د کابل موزیم: د ۱۹۹۲-۱۹۹۶ کلونو ترمنځ په هراړخیز ډول لوټ شوی دی.

د هډې نامنقول موزیم: په ۱۹۸۱ کال د جګړو له کبله ویجاړ او تر هغه وروسته

تالا شوی دی.

د هرات موزیم: پر ۱۹۹۴ کال کې د هرات په بالاحصار کې بیا پرانیستل شوی، خو د هغه اثار په دقیق ډول تنظیم شوي نه دي.

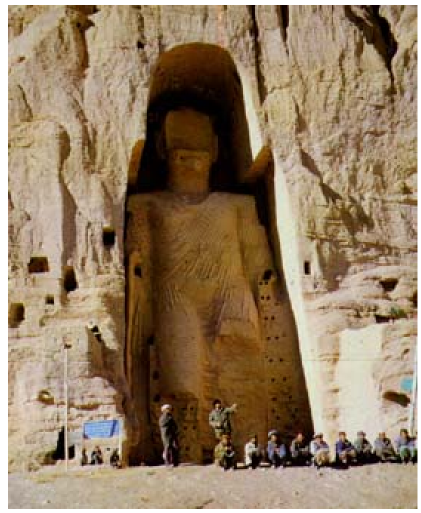

د افغانستان مرکزي سیمه-بامیان:

د لویو مجسمو په ګډون له دریېمې څخه تر اتمې میلادي پېړۍ پورې بودایي مجتمع په مناسب حالت کې دي. د دېوالي نقاشي د طبیعي پېښو له ګوابښ سره مخ شوې او د ببړنۍ پاملرنې غوښتنه کوي.

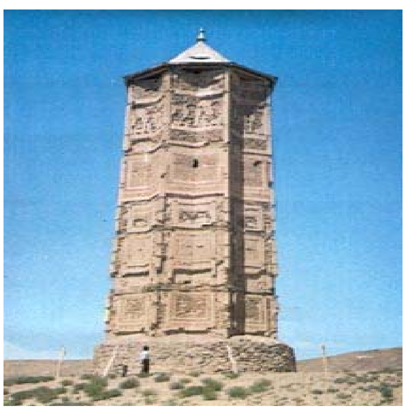

غزني:

له دریېمې میلادي پېړۍ څخه تر اتمې میلادي پېړۍ اړوند د سردار تپې بودایي مجتمع، چې د ایټالیانو له خوا یې پلټنه شوې وه، د له منځه تلو په حال

کې ده.
د سلطان محمود غزنوي (۹۹۸-۱۰۳۰م) د مقبرې حالت ښه دی.
په ۱۲مې میلادي پېړۍ پورې اړوند ، د غزنویانو د دورې د دربیم مسعود مانۍ چې د فرانسویانو له خوا کیندل شوې وه، لوټ شوې ده.
د غزنویانو د عصر منارونه (۱۲مه میلادي پېړۍ) د ښېښو د اغېز له کبله، پاملرنې ته اړتیا لري.
د ۱۲ میلادي پېړۍ پر وروستیو په غور ولایت کې د غوریانو د عصر منار جام طبیعي عوارض او د سیند له غاړې د اوبو د راپورته کېدو له امله د هغه ټینګښت او ساتنه ښېړنۍ اړتیا ګڼل کېږي.

د تیمور شاه مقبره ۱۷۹۳م:
د تیموریانو په دود جوړه شوې ودانۍ، په جدي ډول د ویجاړېدو په حال کې ده. بڼ یې له منځه تللی ، ببړني

ساختماني ترميم ته اړتيا لري.

په ۱۷ ميلادي پېړۍ کې د مغولي دورې بابر بڼ: د جګړې په اثر د بابر مقبره (۱۵۳۰م) مرکزي جومات (۱۶۴۶م) زيانمن شوي، پر ۱۸۸۳ کال جوړ شوی پاويلون د

جګړې له کبله ويجاړ شوی او حرم سرای د بمبارۍ په وجه وران شوی دی. د بڼ ونې وهل شوي او د سون موادو په توګه ترې کار اخيستل شوی دی.

زوړ ښار:

د ۱۸-۱۹م پېړۍ يو لړ ودانۍ له ګچې او حکاکي ښکلا سره د خاورو پر ډېرې بدلې شوې دي.

ملي ارشيف ودانۍ: پر ۱۹۷۳-۱۹۷۸م کال د ملي ارشيف لپاره ترميم شوه، د جګړو له کبله يې زيانونه وزغمل، خو بيا يې هم حالت ښه دی.

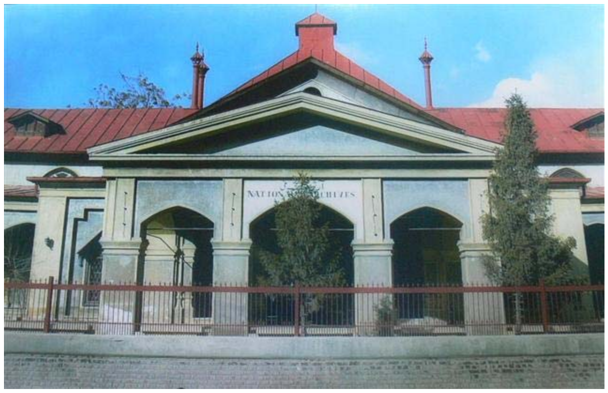

بوستان سرای: پر ۱۸۹۲ ودان شوی حرامسرای د بوستان سرای لپاره: لازمه څارنه يې نه ده شوې. يو وخت د ترانسپورت د ډيپو په توګه ترې ګټه پورته کېدله. پر ۱۹۹۲ کال د تاريخي ابداتو د ساتنې د رياست له تفاهم پرته په غلطو مشورو، د ښاروالۍ په واسطه ترميم شوی دی. د ګچو د کارونې او د لرګيو د باندې برخې ښکلا يې په ښه حالت کې ده، خو ځينې داخلي برخې يې له منځه وړل شوي دي.

باغ بالا: د ۱۸۹۳م کال اړوند ماڼۍ چې پر ۱۹۶۲ کال بيا ترميم شوه، د جګړې له کبله رسېدلی زيان يې ناڅيز و، ترميم شوې وه، خو د سياف ډلې له هغې څخه مېلمستون جوړ کړ او اوس د طالبانو د قوماندانۍ مقر دی. له همدې کبله له ويجاړېدو سره مخ ده.

ستوري ماڼۍ: د بهرنيو چارو وزارت اړوند پر ۱۹۰۱ کال جوړه شوه او په ۱۹۱۲-۱۹۱۵ کلونو کې نورې زياتونې په کې وشوې او نورې برخې ور پورې وتړل شوې. پر ۱۹۹۵ کال يې په سالون کې نوی زياتون را وستل شو.

د شاه دوشمشېره جومات:

د ۱۲مې م پېړۍ د جومات پر ځای، د هغه ودانۍ پر ۱۹۲۰ کال جوړه شوې ده، په ښه حالت کې ساتل کېږي.

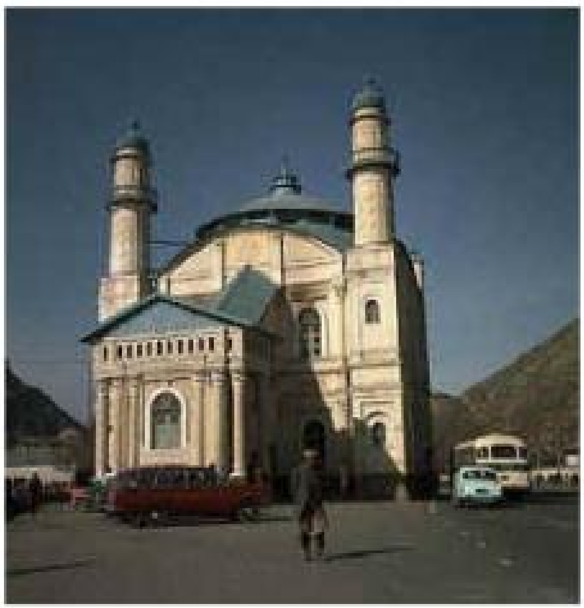

د کابل ښندې:

د چکړیو مینار: د لومړنیو میلادي پېړیو بودايي مینار د توغندیو د لګېدو له امله زیانمن شوی و، خو د هغو دلایلو له مخې چې تراوسه څرګند شوي نه دي، د ۱۹۹۸ کال په اپریل کې نړېدلی دی.

ګلدره: ۴ میلادي پېړۍ پورې اړوند د بودايي معبد او ستوپه مجتمع، په پراخ ډول، د سیمه ییزو قوماندانانو له خوا د اثارو د ترلاسه کولو او غلا کولو لپاره پلټل شوې ده.

چهلستون: د ۱۸۸۸ کال یوه ودانۍ وه چې پر ۱۹۰۵ او ۱۹۵۰ کال په کې نور بدلون راوستل

شو. د لویو جګړو له امله د خاورو پر ډېرۍ بدله شوې ده.

د دارالامان ماڼۍ:

پر ۱۹۲۳ کال د حکومت د مرکز په توګه وپېژندل شوه او جګړو هغې ته دروند زیان اړولی دی.

د تاج بېګ ماڼۍ: پر ۱۹۲۴ کال پورې دې اړوند ماڼۍ لږ زیان لیدلی دی.

پغمان: دا دوبنی استوګنځی و، چې پر ۱۹۲۰ کال جوړ شوی، د ښکلو ماڼیو، تیاترونو او هوټل په ګډون، په قصدي ډول پر خاورو بدل شوی، چې دلیل یې تراوسه څرګند نه دی. جګړو هغه ته زیات زیان اړولی، جومات یې د سیمې د خلکو له خوا تر بیا جوړونې لاندې دی.

د افغانستان لويديځ:

هرات:

جامع جومات:

پـــر ۱۲۰۰م کـــال د غوريـانو پـر وخت جوړ شوی او په **۱۵** ميلادي پېړۍ کې د تيموريـــانو پـــه واسطه ترميم او له **۱۹۴۳** کـــال راپـــه دېخـوا يـې ښـکلا ته نوره پاملرنه هم کېږي. لـه جګړې څخه رسېدلي زيانونـه يـې ترميم شوي او په ښه ډول ساتل کېږي.

د مـالان پـل: لـه **۱۵۰۲** کـال څخه شـتوالی لـري. جګړو ورته زيان رسولی او د **۱۹۹۴-۱۹۹۲** کلونو ترمنځ په ناسم (نا فني) ډول ترميم شوی دی.

د امـــام فخـــر رازي جومات او مزار:

د ۱۳ م پېړۍ اړوند، جګړو هغه ويجاړ کړی او د پانګوالو خلکو له خوا نامناسب ترميم يې نيمګړی پاتی دی.

د مصلی منارونو مجتمع: د ۱۵ پېړۍ د تيموريانو د وخت اړوند د ګوهر شاد مقبره چې د جګړو له کبله د هغې د ګنبدې د کاشۍ زياتې برخې له منځه تللي دي. هغه ونې چې پر ۱۹۴۰ کال د ساتونکي ديوال په توګه د جون- سپتمبر د مياشتې د ۱۲۰ ورځني باد په مقابل کې ايښودل شوې وې، له منځه وړل شوي دي. په دې سيمه کې له شپږو موجودو منارونو څخه يو يې د يو توغندي په واسطه له منځه تللی او دوه نور يې د توغندي له مستقيم لګېدو سره سره ولاړ پاتې دي. هغو ته له مخامخ خطر سره سره د ځينو جنجالونو د شتوالي له کبله د هغو د ترميم کار ځنډول شوی دی.

گازرگاه: د تیموریانو په واسطه په **۱۵** میلادي پېړۍ کې په کاشیو ښکلی شوی زیارت د **۱۱** میلادي پېړۍ ستر صوفي، شاعر او فیلسوف خواجه عبدالله انصاري ته ځانګړی شوی دی. د هغه د مجاورانو له خوا ښه ساتل کېږي. د مرمرو له ډبرو څخه جوړه، د یوه حیوان مجسمه چې هغه ته په ورننوتونکې دروازه کې ودرول شوې وه. د طالبانو له خوا لرې شوې ده.

د کرباس حوض: د هرات ښار د لویدیځ د غلوار په کلي کلې له داخلي ښکلاوو سره په تیموري دورې پورې تړلی دی. د یو ډنمارکي ناحکومتي سازمان ډاکار DACAAR موسسې په واسطه ترمیم شوی دی.

د محدث زیارت: د تیموریانو د دورې د **۱۵** میلادي پېړۍ اړوند مدرسه او جومات چې د **۹** م پېړۍ د پوه خواجه عبدالولید په ویاړ جوړ شوی و، د ځګرې له کبله ورته زیات

زيان اوښتي دی. د مقبرې پر سر د ګنبدې ترمیم، د خلکو په همکارۍ، د ډاکار موسسې له خوا پیل شوی دی.

د ظفر تخت: د تیموریانو د دورې د **۱۵**مې پېړۍ د تفریح بڼ و، تر **۱۹۲۲**م کال پورې د کارېدو وړ و. پر **۱۹۹۴** کال له یوې مخې له کاره ووت، د مجاهدینو پر وخت د هغه د بیا جوړونې لپاره د هرات د والي تورن اسماعیل خان پلان، پر **۱۹۹۵** کال د هرات ښار ته د طالبانو په راتګ سره عملي شوی نه دی.

د چهارسوق حوض: د **۱۷**م پېړۍ اړوند د عامه اوبو زېرمه، وچه شوې او د له منځه تلو په حال کې ده.

د افغانستان شمال:

د تخار ولایت خواجه غار ته نږدې، تر میلاد د مخه **۲-۴** پېړیو، یو یوناني ښار دی، چې د فرانسویانو له خوا پلټل شوی و. د بلدوزرونو د تونلونو د کیندلو په واسطه هلته په منظم ډول تالان ګډ دی.

طلا تپه: شبرغان ته نږدې، په لومړۍ میلادي پېړۍ پورې اړوند، د کوشانیانو یوه هدیره، د افغانستان او شوروي لرغونپوهانو ګډو کیندنو شپږ قبرونه رابهر کړل، چې له هغو څخه د سرو زرو شاوخوا شل زره اثار لاسته راغلي وو، د دوو ناپلټل شویو قبرونو تالان پر ۱۹۸۰ کال پیل شو.

سور کوتل: پلخمري ته نږدې دويمې ميلادي پېړۍ پورې اړوند مذهبي مجتمع، په دې باب معلومات په لاس کې نه شته.

رباطک: په دويمې ميلادي پېړۍ پورې اړوند، پلخمري ته نږدې يو سلطنتي معبد، د **۱۹۴۳** کال تصادفي کشف، د بغلان د والي په واک کې دی.

د رستم تخت: د سمنګانو ولايت ايبکو ته نږدې په **۴** او **۵** ميلادي پېړۍ پورې اړوند بودايي مجتمع او ستو په غلا شوې او لوټ شوې نه ده.

بلخ:

زوړ ښار: د **۱۹۹۵** کال له پټو پلټنو څخه د ای خانم يوناني ستنو ته ورته ستنې لاسته راغلي، چې د شخصي کورونو د جوړولو لپاره ورڅخه کار اخيستل شوی دی. ناتاييد شوي راپورونه د زياتو کشفونو خبرې کوي.

د نهو ګنبدو جومات: ساساني دوره ۹ میلادي پېړۍ: د ساتنې د بوال یې د نړېدو او د ګچو برخه یې د اوبو د تویېدو له خطر سره مخ ده او د ماتېدو له کبله یې یوه لینده له خطرناک حالت سره مخ شوې ده. بېړني ترمیم ته اړتیا لري.

د خواجه ابونصر پارسا زیارت: د تیموریانو د دورې د وروستیو وختونو اړوند ، د هغه د ګنبدې د کاشیو ځینې برخې د توغندیو د لګېدو له امله بې ځایه شوې دي. د **۱۹۷۴** کال ترمیمونه د ناسمې ساتنې له کبله، له خطر سره مخ ده. د هغه داخلي برخه نسبتاً قناعت بښونکې ده. په جنوبي لوري کې د نوي جومات جوړول، د هغه اصل ډیزاین له منځه وړی دی.

د سید سبحان قلي خان مدرسه: د **۱۷** م پېړۍ د وروستیو وختونو اړوند ، په جدي ډول د نړېدو په حال کې ده.

مزارشریف:

د حضرت علي کرم الله وجهه روضه: د **۱۵** پېړۍ د تیموري عصر ودانۍ، د عصري کاشیو له نویو بښکلاوو سره پرې له ۱۹۹۴ کال راپه

دپخوا نا فني کار روان دی. د هغې لوی چمن د سمنتو له کڅوړو، مېزونو او څوکیو ډک دی.

د مزار په لويديځ کې تخته پل: د ۱۹ م پېړۍ اړوند جومات، باندينۍ برخه يې په نسبتاً ښه حالت کې ده، خو د داخلي برخو رنګمالي يې د ويجاړۍ له ګواښ سره مخ ده.

د آقينې حوض: د اندخوی په شمال کې د ۱۲مې م پېړۍ شاوخوا اړوند، د اوبو د يوې ژورې ۱۲ متره ژېرمې پر سر ۱۲ متري ګنبده، نوې رنګمالي شوې او ښه حالت لري.

د سرپل-امام خورد: د سلجوقيانو د وخت د يوولسمې ميلادي پېړۍ اړوند، د داخلي ښکلاوو او غوره ډبرليکنو لرونکی، ښه ساتل شوی دی.

د افغانستان ختيځ:

هډه: جلال اباد ته نږدې له دويمې تر اوومې ميلادي پېړۍ اړوند بودايي معبد او ستوپه په يو مجتمع کې، پر ۱۹۸۱ کال د جګړو

له کبله ويجاړه شوې، په ټوليزډول يې ټول اثار ورو ورو له

منځه ورل شوي. د يو نا منقول موزيم په توګه په اصلي حالت ساتل کېده، اوس ورڅخه څه پاتې نه دي.

غوچک: جلال اباد په لويديځ کې د ۱۲۱۰م کال اړوند د مغولو د وخت بڼ او د شلمې پېړۍ اړوند د امير حبيب الله بڼ او ماڼۍ، د شلمې پېړۍ يوه ماڼۍ پر ۱۹۹۴ د معروف په نوم د يو افغاني نا حکومتي سازمان (د نړۍ د خوړو او کرنې سازمان) په مرسته ترميم شوه.

د افغانستان جنوب:

د هلمند ناوه:

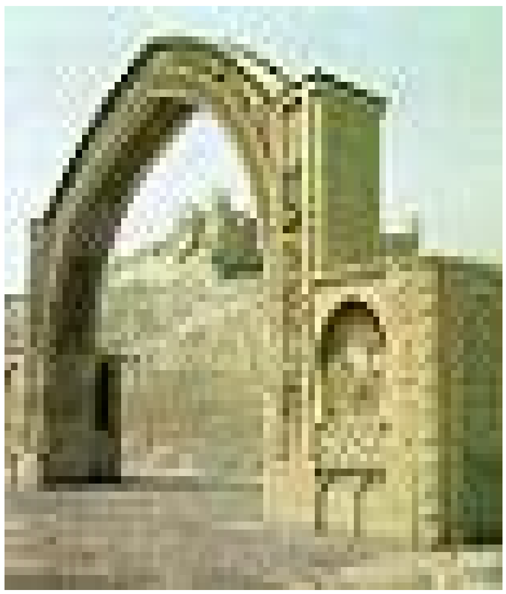

په بست او لښکري بازار کې د ۱۲م پېړۍ د غزنويانو د وخت ژمنۍ ماڼۍ او بالاحصار، تر جګړې دمخه د بست تشريفاتي لينډۍ ترميم او تراوسه پورې هغې ته د کوم جدي زيان د رسېدو خبر ترلاسه شوی نه دی.

کندهار-د اشبوکان بڼ: د کندهار په زاړه ښار کې ارامیک او یوناني دوه ژبی یو ډبرلیک چې ۳ ق م پېړۍ پورې مربوط دی په خپل اصلي حالت موجود و. د هغه په باب معلومات په لاس کې نه شته.

چهل (څلوېښت) زینه: د ۱۲ میلادي پېړۍ اړوند له ډبرې څخه د څلوېښتو پوړیو جوړه یوه زینه، چې د ظهیرالدین محمد بابر د لاربښوونې له مخې د جوړ شوي ډبرلیک له محوطې سره نښلي، د هغو په باب معلومات په لاس کې نه شته.

د احمد شاه بابا مقبره (۱۷۷۲م):

بهرنۍ برخه یې ډېره استادانه مهندسي او په داخل کې نقاشي لري چې په ښه حالت کې ده.

د میرویس نیکه مقبره (۱۷۱۵م):

پر ۱۹۳۰م کال د احمدشاه بابا د مقبرې په شان جوړه شوې

ده؛ د باندې د ښې مهندسۍ او په داخل کې د نقاشۍ لرونکې ده، چې شاوخوا یې د کو کران د بڼ په واسطه احاطه شوې او ښه ساتل شوې ده.

د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه

محمد اسمعیل یـون د حـاجي محمـد خان زوی پـر ۱۳۴۲ل کـال، د لغمان ولایت د الینګـــــار ولســـــوالۍ دنیازیو پـه یوې روښـــــنفکرې کـــورنۍ کـــې زېږېدلی دی.

لومړنۍ زده کړې یې د الینګار ولسوالۍ د سلینګار په لومړني ښوونځي کې سرته رسولي دي، تر هغه وروسته کابل ته راغی او په خوشال خان لېسه کې شامل شو. پر ۱۳۶۲ل کال له نوموړې لېسې څخه په دویم نومره بریالی او پر ۱۳۶۷ل کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې محصل شو. پر ۱۳۷۰ل کال له نوموړې څانګې څخه اول نومره بریالی او پر همدې کال بېرته د پښتو څانګې د کدر غړی شو. پر ۱۳۸۵ل کال په نوموړې څانګه

کې د ماسترۍ دوره پیل شوه، یون په ډېر ښه او بریالي ډول دا دوره پایته ورسوله.

محمد اسمعیل یون له ۱۳۷۰ل کال څخه بیا تر ننه پورې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تدریسي غړی او د(پوهندوی) علمي پوړۍ ته رسېدلی دی، پر استادۍ سربېره، استاد یون د ((کابل پوهنتون))، ((هیلې)) او((شمشاد))مجلو د چلوونکي دنده هم په ښه ډول ترسره کړې ده. په پېښور کې د چاپېدونکې ((معارف)) مجلې کتونکی غړی هم و. همدارنګه دیو شمېر نورو چاپي خپرونو همکار هم پاتې شوی دی.

استاد یون پر ۱۳۸۱ل کال، په جلال اباد کې ببړنۍ لویې جرګې ته د ختیزو ولایتونو د انتخاباتو د دفتر مشر شو، ددې جرګې لپاره تر ټاکنو وروسته د جرګې غړی، بیا د جرګې د غړو له خوا د ببړنۍ لویې جرګې دلومړي منشي په توګه انتخاب شو. استاد یون په دې جرګه کې تر خپل وروستي وسه خپل ملي او تاریخي مسولیت ادا کړ او د هېواد دښمنه عناصرو د توطیو مخه یې ونیوله.

تر دې جرګې وروسته، کله چې د افغانستان د اساسي قانون د تدوین بهیر پیل شو، نو استاد یون بیا ددې بهیر لپاره د ختیزو ولایتونو د دارالانشاد دفتر مشر وټاکل شو. په ختیزو ولایتونو کې د اساسي قانون د لویې جرګې لپاره انتخابات هم د همدې دفتر له خوا ترسره شول. استاد یون د اساسي قانون د تصویب په لویه جرګه کې د نوموړې جرګې د دارالانشا د غړي په توګه خپل فعال رول ادا

کړ. ټاکل شوې وه، استاد یون په ختیزو ولایتونو کې د افغانستان د جمهوري ریاست لپاره د عمومي ټاکنو د دفتر مسول شي، خو په کابل کې د لویو جنګسالارانو او ځینو تنظیمي مشرانو له خوا پر حکومت او ملګرو ملتونو د زیات فشار له امله له کاره ګوښه شو. ملګرو ملتونو (UNAMA) استاد یون ته وړاندیز وکړ، چې په کابل کې به تر دې لوړه دنده د روسپارو، خو استاد یون ونه منله او خپلې استادۍ ته یې دوام ورکړ.

درې کاله وروسته یې د ځینو ملګرو په زیات ټینګار او غوښتنه، د جمهوري ریاست د ملي امنیت شورا په دفتر کې د فرهنګي چارو د ریاست دنده ومنله او په کابل پوهنتون کې پر استادۍ سربېره لا تر اوسه دا دنده پر مخ وړي. استاد یون پر ۱۳۸۵ل کال د افغانستان او پاکستان د امن ګډې جرګې لپاره د افغانستان له خوا د منشي په توګه غوره شو او دا دنده یې هم په ښه ډول ترسره کړه.

استاد یون د خپلو اکیکوال په توګه په تېرو شلو کلونو کې ګڼ شمېر فرهنګي او ټولنیز خدمتونه ترسره کړي، په ګڼو چاپي، راډیویي او ټلویزیوني مرکو کې یې د و اقعیتونو او حقایقو د څرګندیبیان له امله د خلکو په زړونو کې ځای نیولی دی. که څه هم ډېر خلک د یون لیکنې، مرکې او نظریات خوښوي، خو یو شمېر داسې خلک هم شته، چې د یون سرسختي مخالفین دي. د هغه ملي او ګټورو نظریاتو ته هم غلط رنګ او تعبیر ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره یې زورواکي او د سیاسي ډلو ټپلو غړي او

مشران دي، د استاد يون نظريات خپلو شخصي او تنظيمي ګټو ته خطر بولي، نو ځکه يې په ټينګه مخالفت کوي زه ددې شاهد يم، هر کله چې يون کومه ليکنه او مرکه کړې، نو دده پر وړاندې يې مثبت او منفي غبرګونونه دواړه راپارولي دي، منفي غبرګونونه اکثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر کړکېچن سياسي بهير کې يې ډېرې نامشروع ګټې ترلاسه کړي او ځانونه يې مطرح کړي دي.

مثبت غبرګونونه اکثره د ولس د مشرانو، روښنفکرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو استاد يون په دغسې سختو اغزنو او تنګو شرايطو کې بيا هم خپل فرهنګي، سياسي او ټولنيز کار ته دوام ورکوي.

دا اوسنی فرهنګي کار، چې تاسو يې اوس په مسلسل ډول ګورئ، دا د تېرو شلو کلونو کارونه دي، چې له تېر يو نيم کال راهيسې پرې په منظم ډول کار شوی، اوډل شوي او دادی ستاسو مخې ته اينبودل کېږي، په داسې يو دولتي دفتر کې چې بوختياوې په کې ډېرې وي، د منظم او ستر فرهنګي کار سرته رسول اسانه کار نه دی.استاد يون پر خپلو فرهنګي کارونو سربېره د ګڼو فرهنګي ټولنو د غړي، همکار او موسس غړي په توګه هم خپل فرهنګي رول ادا کړی، په پېښور کې يې د دوو المان مېشتو فرهنګي ټولنو (دافغانستان دکلتوري ودې ټولنې) او(د پښتني فرهنګ د ودې پراختيا ټولنې) د همکار په توګه د بېلابېلو ليکوالو په لسګونو

اثار، ایډیټ او چاپ کړي دي دغه راز یې په سلګونو کورنیو مشاعرو، ادبي غونډو او سیمینارونو کې ونډه اخیستې ده، خپله یې هم په لسګونو مشاعرې، سیمینارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.
سربېره پر دې، په یو زیات شمېر، ملي او نړیوالو کنفرانسونو کې یې په ښه ډول د خپل هېواد استازي کړې ده. دلته به یې د اثارو یادونه وکړو:

اثار

الف- پنځونې:

کتاب نوم	څرنګوالی	چاپکال
• متکور	لومړۍ شعري ټولګه	دویم ۱۳۸۷
• په اورونو کې سندرې	دویمه شعري ټولګه	دویم ۱۳۸۷

ب- راټولونې:

• هیلې	ګډه شعري ټولګه	دویم ۱۳۸۷
• نیمګړې ارمانونه	د حیران شعري ټولګه	دویم ۱۳۸۷
• د لوونو فصل	ګډه شعري ټولګه	دویم ۱۳۸۷
• د نازو انا یاد	د سیمینار د لیکنو ټولګه	دویم ۱۳۸۷
• د استاد الفت نثري کلیات	د استاد الفت نثرونه	درېیم ۱۳۸۷
• سیندونه هم مري	د اسحق ننګیال شعري منتخبات	دویم ۱۳۸۷

ج- ژباړنې:

• د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه
د پوهنوال روستار تره کي اثر — دویم ۱۳۸۷

- .د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه
  د نینسي دوپرې اثر — دویم ۱۳۸۷
- په افغانستان کې د جګړې جنایتکارانو محاکمه
  د پوهنوال روستار تره کی اثر — دویم ۱۳۸۷

د- یونلیکنې:

- د اماراتو سفر — د اماراتو یونلیک — دویم ۱۳۸۷
- که یون دی یون دی — د اروپا یونلیک — لومړی ۱۳۸۷
- د پنتیاګون ترڅنډو — د امریکا یونلیک — لومړی ۱۳۸۷

هـ- څېړنې او شننې:

- د محمد ګل خان مومند اند و ژوند ته یوه لنډه کتنه — دویم ۱۳۸۷
- استاد زیار د پښتني فرهنګ یو ځلاند ستوری — دویم ۱۳۸۷
- دکابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود — دویم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنګ ته اوښتي زیانونه — دویم ۱۳۸۷
- د پښتو شعر هندسي جوړښت — شپږم ۱۳۸۷
- له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل — دویم ۱۳۸۷
- ساینسي پرمختیاوې — دویم ۱۳۸۷
- ببرړنۍ لویه جرګه ولسواکي او زورواکي — دویم ۱۳۸۷
- اند یال خوشال — لومړی ۱۳۸۷
- هیله د خپلو سریزو په لمن کې — لومړی ۱۳۸۷
- کلتوري یون — لومړی ۱۳۸۷
- فرهنګي فقر — لومړی ۱۳۸۷
- مرکه او مرکې — لومړی ۱۳۸۷
- خوشال په خپل ایډیال — لومړی ۱۳۸۷
- دکتابونو په ورېمو کې — لومړی ۱۳۸۷

- افغانستان په سیاسي کړلېچ کې لومړی ۱۳۸۷
- پښتو لیکنی سمون لومړی ۱۳۸۷
- اوسنی رسنۍ لومړی ۱۳۸۷
- که نړیوال ماته وخوري؟ لومړی ۱۳۸۷

خدای(ج) دې استاد یون ته ډېر عمر ورکړي او جرئت دې ورته هم تاند لري، الله(ج) دې دی له هر ډول بدو بلاوو وژغوري، په فرهنګي کار و زیار کې ورته د نور زغم او سېلې هیله لرم.

په درناوي

وفاالرحمن وفا

کابل- افغانستان

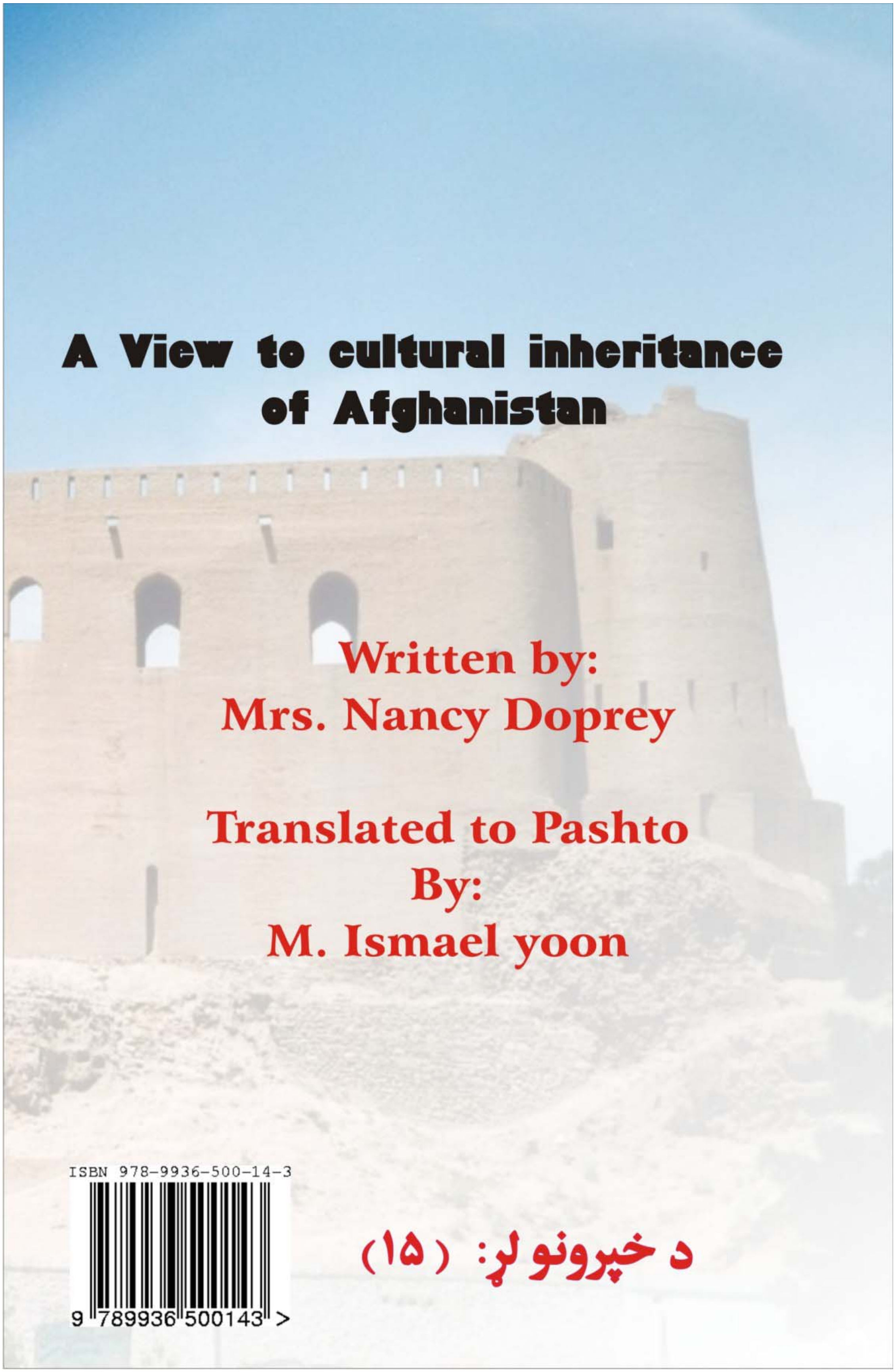

A View to cultural inheritance of Afghanistan

Written by:
Mrs. Nancy Doprey

Translated to Pashto
By:
M. Ismael yoon

ISBN 978-9936-500-14-3

د خپرونو لړ: (۱۵)